

Životi žena u staroegipatskom društvu

Jelušić, Sanja

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:177633>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-18**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

Fakultet hrvatskih studija
Sveučilište u Zagrebu
Odsjek za povijest

ŽIVOTI ŽENA U STAROEGIPATSKOM
DRUŠTVU

Diplomski rad

Zagreb, 2024.

Fakultet hrvatskih studija

Sveučilište u Zagrebu

Odsjek za povijest

ŽIVOTI ŽENA U STAROEGIPATSKOM
DRUŠTVU

Diplomski rad

Kandidat: Sanja Jelušić

Mentor: izv. prof. dr. sc. Mladen Tomorad

Zagreb, 2024.

SAŽETAK

Ovaj rad istražuje višestruke uloge i svakodnevni život žena u staroegipatskom društvu, fokusirajući se na njihova zanimanja, brakove, majčinstvo, pozicije moći, modu, te ekonomski status i pravni položaj žene unutar društva. Kroz proučavanje povijesnih izvora i literature, autor otkriva kako su se žene istaknule u starom egipatskom društvu te kako su baratale svojim obavezama u javnoj i privatnoj sferi. U radu se analizira ekonomska uloga žena te se ističe vođenje domaćinstava i obavljanje različitih poslova koji su doprinosili ekonomskoj stabilnosti žene, a i njezine obitelji. U radu se obrađuje brak i majčinstvo koje u staroegipatskom društvu prepoznajemo kao jednu od središnjih uloga žena. U obradi teme analizirani su pravni aspekti života žene koja je u staroegipatskom društvu bila pravno jednaka muškarcu, ali bez političke moći. Analizom pojedinih žena koje su uspjele doći na pozicije moći, vidimo odupiranje tradicionalnim normama te njihova izuzetna postignuća. U završnim dijelovima rada obrađena je i ženska vanjšina te moda, kroz koje saznajemo kako je ženska moda reflektirala njihov položaj u društvu.

Ključne riječi: Egipat, brak, majčinstvo, ekonomski status, moda, pravni položaj, žene na vlasti.

ABSTRACT

This paper explores the multiple roles and daily lives of women in Ancient Egyptian society, focusing on their occupations, marriages, motherhood, and position of power, fashion, as well as their economic status and legal position within society. Through the study of historical sources and literature, author uncover how women distinguished themselves in ancient Egyptian society and how they managed their responsibilities in both public and private spheres. The M.A. dissertation analyses the economic role of women, highlighting their role in managing households and their involvement in various professions that contributed to the economic stability of both women and their families. This dissertation also examines marriage and motherhood, identifying these as central roles for women in Ancient Egyptian society. In researching the topic, we analyse law aspects of women's life and how she was equal to an Egyptian man, while having no political power. Through the achievements of women who attained positions of power, we see resistance to traditional norms, as well as their

accomplishments. We also learn how women were marked by their appearance, with fashion reflecting the cultural and social values of Ancient Egypt.

Key words: Egypt, marriage, motherhood, economic status, fashion, legal status, women rule.

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Položaj žena u staroegipatskom društvu	3
2.1. Gospodarica doma	6
3. Zanimanja	11
4. Brak.....	20
5. Majčinstvo	23
6. Žensko zdravlje.....	27
7. Staroegipatska ženska moda.....	30
8. Tetoviranje.....	33
9. Značajne žene staroegipatske povijesti	37
10. Zaključak	51
11. Bibliografija.....	53

1. Uvod

Kako bismo razumjeli povijesni kontekst života staroegipatske žene, važno je istražiti raznolike izvore koji otkrivaju njezin položaj, njezinu ulogu te načine na koje je ona usklađivala svoje obaveze u svakodnevnom životu. Kroz istraživanja brojnih staroegipatskih tekstova skidamo veo koji sakriva elemente ženinog života. Naime, žene su spomenute u brojnim pravnim tekstovima – ugovorima, oporukama, uputama, religijskim tekstovima – kroz koje možemo saznati važnost žene u religijskim praksama, te i u ljubavnim pjesmama kroz koje možemo uvidjeti da je ženin život bio isprepleten svim društvenim aspektima – ona je pridonosila brizi o domu, jačala je egipatsku ekonomiju, sudjelovala je u religijskom životu te je time izravno oblikovala razvoj staroegipatskog društva. Osim kroz tekstualne izvore, životi su žena ilustrirani kroz brojne vizualne prikaze – naime brojni reljefi, kipići te oslikane grobnice otkrivaju kako su žene prikazane u svakodnevnim aktivnostima te načine na koji ti prikazi osvjetljavaju društveni značaj žene. Osim toga, arheološki artefakti upotpunjuju istraživanja o životima žena jer kroz brojne prikaze predmeta poput nakita, različitih alata i kućanskih predmeta, dobivamo dokaze o njihovoj prisutnosti u različitim društvenim strukturama. Kroz proučavanje kulturne važnosti žena, cilj nam je otkriti kako su se prezentirale u društvu, domaćinstvu te koje su zapravo bile njihove uloge i položaj unutar društva. Zanima nas kako su se te uloge, a i sam status žene razvijale kroz različita razdoblja staroegipatske povijesti, te kroz proučavanje brojnih izvora i literature možemo razumjeti promjene društvene transformacije starog Egipta i kako se žena oblikovala unutar nje. Konačni nam je cilj istražiti odgovornosti i same uloge žena – kako su se snalazile u domaćinstvu, koja je bila uloga žene unutar obitelji, kako se razvijao njezin društveni status te na koje je načine žena pridonijela razvoju egipatske ekonomije. Kroz ovaj rad otkrit ćemo da su žene bile aktivne sudionice svih sfera staroegipatskog društva. Ovaj rad temeljit će se na raznolikoj kombinaciji literature i povijesnih izvora. Kroz istraživanja brojnih autora i dodatkom umjetničkih prikaza dobit ćemo jednostavan uvid u živote i uloge žena. Brojni spomenici i artefakti koje nalazimo služe kao vitalni dijelovi razumijevanja egipatske povijesti, no moramo razumjeti da neki od njih ne prikazuju realnost žene koja pripada nižim slojevima društva – brojni su prikazi žena simbolički te zapravo na neki način prikazuju idealnu ženu – ženu majku, božicu, a zanemaruju izazove sa kojima su se obične žene susretale. Važno je razumjeti kontekst vremena u kojima su brojni izvori nastali kako ne bi utišali glasove žena nižeg društvenog položaja, te kroz kombinaciju različitih dostupnih materijalnih i pisanih izvora otkrili stvarnost žena koje su

imale brojne društvene uloge i kako bi objektivno mogli ući u aspekte njihova socijalnog, legalnog pa čak i emocionalnog života. Različite vrste izvora koje koristim u radu (staroegipatski materijalni i pisani izvori) su opširni i dostupni, a većina njih pristupa ovoj temi na sličan način te se fokusiraju na položaj žena unutar staroegipatskog društva, te zatim se pristupa zanimanjima kojima su se bavile. Osim toga oni otkrivaju ponešto o intimnijim sferama ženina života pa tako brojna dostupna literatura ulazi u aspekte majčinstva i braka, ali interpretira i žene na poziciji moći koje su uspjele ostvariti i politički utjecaj za razliku od običnih žena. U radu su također prikazani i manje poznate teme poput uloge žene u staroegipatskoj medicini te tetovaže. U radu nije zapostavljena ni staroegipatska moda koja je uvelike ovisila o hijerarhiji staroegipatskog društva.

2. Položaj žena u staroegipatskom društvu

U faraonskom su Egiptu žene imale relativno visok društveni status, no osim vladajućih žena i nekih svećenica, one nisu imale političku moć. Unatoč tome, staroegipatske su žene uspjele rukovati određenom dozom utjecaja izvan vlastitog doma. One su u svome pravnome statusu bile jednake muškarcima – mogle su sklapati ugovore, obavljati raznovrsna zanimanja te posjedovati imovinu.¹

Najviši su ipak položaj u staroegipatskom društvu imale kraljice koje su po svome statusu bile odmah iza faraona i one su jedne od rijetkih koje su mogle utjecati na političke odluke te i preuzeti vlast kao regentice ili čak samostalno vladati u slučaju smrti kralja, ako nije postojao muški nasljednik.²

Za žene nižih društvenih slojeva život nije bio toliko lagodan. Naime, one su živjele u manjim zajedničkim kućanstvima sa svojim supruzima i djecom, a morale su se samostalno brinuti o obitelji, kućanskim poslovima te često raditi razne obrtničke i poljoprivredne poslove.³ S obzirom na to da je smrtnost bila iznimno visoka, one su rađale i mnogo djece, a zbog svih tih teških uvjeta, prosječna je dob žene bila između 25 i 30 godina.⁴

Kao što smo već spomenuli, žene su po pravnome statusu bile jednake muškarcima i time su mogle posjedovati imovinu, a ideja o tome da vlasnici zemlje mogu njome raspolagati prema vlastitoj volji se rodila već u Starom kraljevstvu. Iz biografskog natpisa iz III. dinastije saznajemo da je dužnosnik Mečen naslijedio zemlju od svoje majke, a iz teksta V. dinastije, dužnosnik Ćenti se referira na posjed koji mu je također ostavila njegova majka.⁵

Iz sačuvanih pravnih dokumenata saznajemo da su žene mogle nasljeđivati imovinu od svojih muževa, a kćeri od svojih očeva. Raniji su zapisi ograničeni na visoko društvo te tu još nemamo saznanja o tome jesu li ljudi nižeg statusa imali ista ili barem slična prava.⁶ Tijekom Srednjeg kraljevstva povećava se broj dokumenata koji su bili vezani za nasljeđivanje te neki od njih uključuju i žene. Zanimljiv nam je primjer iz XII. dinastije koji se odnosi na službenika Ankhrenija, koji je svoju imovinu ostavio svome bratu Wahu, a Wah je pak sastavio novu

¹ Watterson 1991: 23.

² Tomorad 2018: 53.

³ Tomorad 2018: 57.

⁴ Tomorad 2016: 162.

⁵ Robins 1996: 127.

⁶ Robins 1996: 127.

oporuku u korist svoje supruge gdje je ona imala moć odlučivanja na koga će prenijeti tu imovinu.⁷ Prema Parkinsonovu prijevodu možemo vidjeti kako je ta oporuka glasila:

„Sastavljam darovnicu za svoju ženu, ženu Lijeve Strane, Sopduove kćeri Shefti zvanu Teti, u vezi svega što mi je dao moj brat, Povjerljivi nositelj pečata Direktora radova, Ankhreni, zajedno sa svom pripadajućom imovinom, kako je i bilo. Ona sama može dati sve što želi bilo kojem djetetu koje mi rodi. Dajem joj tri Azijata koje mi je dao moj brat, Povjerljivi nositelj pečata Direktora radova, Ankhreni. Ona sama može dati te osobe bilo kojem od svoje djece kojem želi. Što se tiče moje grobnice, ja ću biti pokopan u njoj, a i moja žena također, bez dopuštanja da itko ometa taj postupak. Što se tiče soba koje je moj brat, Povjerljivi nositelj pečata Ankhreni, izgradio za mene, moja žena će živjeti u njima, bez dopuštanja da je itko izbaci iz njih. Zamjenik Gebu će biti skrbnik moga sina.

Popis osoba u čijem je prisustvu ovo učinjeno:

Pisac stupova, Kemnu.

Vratar hrama, Ipu, sin Ankhtifija.

Vratar hrama, Soneb, sin Soneba.”⁸

Iz razdoblja Srednjeg kraljevstva također imamo još jednu zanimljivu oporuku gdje čovjek pod imenom Meri, sinom Intefa, zvanog Kebi prenosi svoj ured na sina te poništava oporuku koju je sastavio u korist sinove majke, koja je morala biti prethodna žena i ostavlja svoju kuću svojoj još nerođenoj djeci s drugom, najvjerojatnije novom ženom. Ta se oporuka nalazi u zbirci prijevoda papirusa iz Kahuna.⁹ Zanimljivo je da je kuća namijenjena budućoj djeci i da se ne daje nikakva odredba za njegovu ženu. Možda se pretpostavlja da će ona koristiti kuću dok djeca ne odrastu, a tada će biti njihova odgovornost da se brinu o majci.¹⁰ Papirus koji se nalazi u *Muzeju umjetnosti* u Brooklynu potječe iz razdoblja Srednjeg kraljevstva te opisuje spor između starijeg muškarca i njegove kćeri oko vlasništva nad nekom imovinom. U njemu kći podiže tužbu protiv oca tvrdeći da joj je imovinu dao muž, ali da je tu istu imovinu njezin otac predao svojoj ženi.¹¹ Čak se čini da taj dokument predstavlja zabilješku očeve

⁷ Robins 1996: 127-128.

⁸ Parkinson 1991: 110.

⁹ Griffith 1898: 19.

¹⁰ Robins 1996: 128.

¹¹ New York: *Brooklyn Museum of Art*, inv. br. 35.1446.

odbijenice slučaja, no previše je oštećen da bi ga u potpunosti razumjeli.¹² Taj nam slučaj još jednom dokazuje da su žene u pravnom smislu imale jednaka prava kao i muškarci te da su mogle pokretati pravne procese u svoje ime.

Unatoč velikom broju izvora iz Novog kraljevstva, i dalje nisu dovoljno poznate sve sfere ekonomskog života ovoga razdoblja. Postojala je razlika između muškarca i žena viših društvenih slojeva. Muškarci su bili pisari te su bili uključeni u rad državnih poslova gdje su bili plaćeni u žitaricama i drugim dobrima. Žene možda nisu bile toliko aktivne u transakcijama koje su zabilježene u brojnim dokumentima ili su ih čak možda muškarci provodili u njihovo ime.¹³

Tijekom Novog kraljevstva kao i u ranijim razdobljima, postoje dokazi da su žene mogle nasljeđivati imovinu. Što se tiče raspolaganja imovinom muški se potomak mogao nadati da će od oca naslijediti njegov ured, no čini se da su se materijalna dobra jednako raspolagala među muškom i ženskom djecom.¹⁴ Zapravo nam sačuvana dokumentacija govori da je do oporuke ili zapisa o imovini dolazilo tek tijekom rješavanja sporova nasljeđivanja ili pri komplikacijama tijekom raspoređivanja imovine. Iz tog razdoblja imamo zanimljiv primjer žene imenom Naunakht koja u svojoj oporuci dogovara raspolaganje svoje imovine.¹⁵ Ona je naslijedila skladište od oca, zemlju i drugu imovinu od prvog muža te je sa sadašnjim mužem stekla još i 20 litara pšenice. Ona je je zapravo iz oporuke odlučila isključiti potomke koji se nisu brinuli za nju.¹⁶ Tako znamo da su žene imale ista prava kao i muškarci te da su svojom imovinom mogle raspolagati kako su one htjele.

Brojne scene iz svakodnevnog života, isklesane pa i oslikane na zidovima grobnica, ilustriraju slobodu žena u staroegipatskom društvu. Žene su prikazane kako sudjeluju sa svojim muževima u njihovim poslovnim aktivnostima – pregledavaju imanja, prisustvuju brojanju stoke, promatraju obrtnike na radu ili radnike na poljima, a neke su žene prikazane kako obavljaju vlastite poslove – vinjeta u grobnici Kenamuna u Tebi prikazuje trgovkinju iz XVIII. dinastije kako čuči iza svoje robe.¹⁷ Popularni su prizori gozbi na kojima sudjeluju i muškarci i žene, a u sportskim scenama, muškarci su često u pratnji svoje supruge i djece. U *Britanskom muzeju* u Londonu čuva se vrlo interesantna zidna slika iz grobnice Nebamuna iz XVIII.

¹² Robins 1996: 128.

¹³ Robins 1996: 128.

¹⁴ Robins 1996: 112.

¹⁵ Oxford: *Ashmolean Museum*, inv. br. AN1945.97(4).

¹⁶ Robins 1996: 112.

¹⁷ Watterson 1991: 26.

dinastije na kojoj prikazani muškarci i žene sudjeluju na gozbi, a među njima prisutni su i bračni parovi.¹⁸ Kroz slične umjetničke prikaze te već spomenute pravne slučajeve od Starog do Novog kraljevstva, vidimo koliko su društvenu slobodu egipatske žene uistinu uživale.¹⁹

2.1. Gospodarica doma

Obitelj je bila usko povezana jedinica u starom Egiptu, a ideal obitelji predstavljali su muž, žena i djeca. Muž je bio glava obitelji, no žena je uživala visoki stupanj slobode – osobne i financijske, a djeca su bila pod kontrolom oba roditelja.²⁰ Kao i u modernim vremenima, tako se i u starom Egiptu čovjek smatrao odgovornim za svoju obitelj – za udovice, starije članove obitelji, neudane sestre i bliske rođake.²¹ Najvažnije je bilo poštovanje prema majci, naime poštovanje koje je muškarac gajio prema svojoj majci često je bilo toliko veliko da se u nekim grobnicama majka pokojnog vlasnika grobnice pojavljuje uz njegovu ženu u grupama statua. Oca se rijetko prikazuje tako.²² Sama funkcionalnost doma, uvelike je ovisila o ženi. Naime, žene se s muškarcima nisu trebale natjecati za položaj u ostatku egipatskog društva, no u kućanstvu, žena je trebala pokazati svoju moć i uspješno gospodariti funkcijama doma. Na vlastitom posjedu i u kući ženina je uloga bila da vodi svoje kućanstvo što učinkovitije. Jedna od najčešćih titula za žene barem iz XII. dinastije bila je „gospodarica kuće“, a pretpostavlja se da je ta titula vrijedila za udane žene.²³ Zanimljiva nam je i uputa Anija iz Novog kraljevstva, koja nam pokazuje koliko su žene bile cijenjene u vlastitom domu, a ta uputa glasi:

„Ne nadzirite svoju ženu u njenoj kući, kad znate da je sposobna;

Ne govorite joj: "Gdje je? Donesi!" Kada je stavila stvari na pravo mjesto.

Neka vaše oko promatra u tišini. Tada ćete prepoznati njenu vještinu;

Radost je kad je vaša ruka s njom, mnogo je onih koji to ne znaju.

Ako čovjek izbjegava sukobe kod kuće, neće naići na njihov početak.

¹⁸ London: *The British Museum*, inv. br. EA37986.

¹⁹ Watterson 1991: 26.

²⁰ Watterson 1991: 120.

²¹ Watterson 1991: 120.

²² Watterson 1991: 121.

²³ Robins 1996: 92.

Svaki čovjek koji osniva kućanstvo treba obuzdati brzopleto srce.

Ne idite za ženom,

Neka vam ne ukrade srce.”²⁴

Elitne žene u starom Egiptu općenito su prikazane u zatvorenom prostoru, što odražava njihove društvene uloge.²⁵ Možemo reći da su svi kućanski poslovi bili povezani sa ženskim radom, naime, muževi koji obavljaju takve poslove, jednostavno nisu postojali, te je time u svakom kućanstvu žena bila odgovorna za sve kućanske zadatke. Naravno, količina poslova koje je žena obavljala svakako je ovisila o njezinom društvenom statusu. Naime, kraljica nije imala potrebu prekidati svoj društveni život kako bi kuhala, čistila ili mijenjala pelene, dok je bogata dama iz društva mogla računati na pomoć velikog broja slugu, uključujući sobarice, kuharice, dojilje, ali se očekivalo od nje da ih nadzire te upravlja njihovim aktivnostima.²⁶ Siromašna žena je s druge strane, trebala sama obavljati sve kućanske poslove, uz pomoć samo svojih neudanih kćeri ili drugih bliskih ženskih rođaka, a s obzirom na nedostupnost nekih dobara i povlastica koje imamo u modernim vremenima, za nju je to bio posao s punim radnim s vremenom koji je zahtijevao veliku količinu fizičkog rada.²⁷

Nas zanima i gdje su te obitelji živjele te kako je izgledala kuća koju je žena toliko snažno vodila. Vrsta kuće u kojoj je živjela utjecala je na lakoću obavljanja tih vodećih kućanskih poslova. U faraonskom su Egiptu sve kuće, bile uglavnom građene od blata osušenog na suncu.²⁸ Drvo se koristilo samo za stupove i stropne grede, ili za učvršćivanje ili provjetranje zidova, dok je kamen služio samo za okvire vrata i prozora. Najranija kuća od blata sastojala se od kvadratne ili pravokutne prostorije koja je uglavnom služila kao spavaonica za cijelo domaćinstvo i njihovu stoku jer su egipatski seljaci živjeli u suživotu sa svojim životinjama.²⁹ Početkom I. dinastije pod na jednom kraju kuće ponekad bi bio povišen kako bi se osigurao prostor za spavanje za ljude te se zapravo iz toga razvila praksa odvajanja spavaonica za glave kuće.³⁰ Na početku se ta prostorija odvajala životinjskim kožama ili tkaninama te drvenim rešetkama, a u kasnijim razdobljima unutrašnjost većih kuća dijelila se

²⁴ Lichtheim 1976: 143.

²⁵ Graves-Brown 2010: 45.

²⁶ Tyldesley 1995: 82.

²⁷ Tyldesley 1995: 83.

²⁸ Watterson 1991: 125.

²⁹ Watterson 1991: 126.

³⁰ Watterson 1991: 126.

zidovima od blata, koji su često bili premazani vapnom, a u kućama bogatijih članova društva ukrašeni oslikanim obrubima i dekoracijama. No s obzirom da je u Egiptu bilo najviše seljaka, osnovni tip kuća zadržao se kroz cijelu staroegipatsku povijest, a te su kuće bile skućene, mračne te bez imalo privatnosti.³¹

Kao što smo spomenuli, veće kuće su imale odvojene prostorije te su time imale i kuhinje koje su bile odvojene od glavnog dijela kuće, a u manjim se kućanstvima kuhanje obavljalo izvan doma. Najčešće bi se postavila neka vrsta nadstrešnice iznad ulaza kako bi domaćici osigurala sjenu dok priprema hranu za obitelj i obavlja druge zadatke. Osim prostora za kuhanje, ispred kuće se nalazilo i dvorište u kojem su se čuvale životinje i stočna hrana, a čak i u onim većim i bogatijim kućanstvima, životinje i staje nisu bile daleko o doma i same kuhinje.³²

S obzirom na to da je prostor za kuhanje bio značajan dio doma, moramo spomenuti i prehranu staroegipatskog čovjeka. Saznajemo da se prehrana staroegipatskog seljaka sastojala od kruha, luka, sira, slanotka ili graha, uz dodatak riba iz Nila ili ptica koje su se mogle uloviti.³³ Jedan od glavnih zadataka egipatske domaćice, bilo je pripremanje kruha. Taj popularan dio prehrane je bio vrlo grub, zato što su se žitarice od kojih se pravio kruh vršile na zemljanom ili kamenitom podu za vršenje, a zatim su se mljele na kamenom žrvnju, a kako bi se ubrzao proces proizvodnje brašna, u žitarice su se dodavale male količine pijeska.³⁴ U *Muzeju lijepih umjetnosti* u Bostonu čuva se prikaz žene koja melje žitarice iz razdoblja Starog Kraljevstva.³⁵ Iako je žena vodila kućanstvo te se bavila kuhanjem, muškarac je bio taj koji bi dobio najobilniju porciju jela, a zatim bi žena nahranila svoju djecu čime možemo doći do zaključka da žena nižeg društvenog sloja bila najvjerojatnije, najlošije nahranjena članica staroegipatskog društva.³⁶

Velike kuće općenito su imale javni i privatni dio gdje je javni dio obično uključivao prijemnu sobu s povišenim platformama za goste i nekoliko ureda, dok su privatni dio činili gospodarevi apartmani – spavaća soba i možda mala dnevna soba, gostinjske spavaće sobe, spremišta i, u najluksuznijim kućama, kupaonica s prostorom u kojem bi se osoba mogla tuširati dok su se preko nje izlivali vrčevi s vodom.³⁷ S obzirom na to da je žena vodila

³¹ Watterson 1991: 126.

³² Watterson 1991: 126.

³³ Watterson 1991: 129.

³⁴ Watterson 1991: 78.

³⁵ Boston: *Museum of Fine Arts*, inv. br. 21.2601.

³⁶ Watterson 1991: 129.

³⁷ Watterson 1991: 126.

kućanstvo, u privatnom su se dijelu i nalazile ženske odaje, koje su često uključivale lođu, laganu konstrukciju od trske i prostirki koja je tvorila dodatnu sobu na krovu. One su se obično nalazile na suprotnoj strani doma od gostinjskih soba, a do njih se moglo doći samo kroz gospodareve apartmane.³⁸ Osim prostora za pranje imamo i primjer zahoda u kući, saznajemo da je čovjek po imenu Nakht iz Amarne, imao drveni zahodski stolac, koji se koristio i uz zemljani zahod.³⁹

Spomenut ćemo i neka nalazišta kuća iz staroegipatskog društva. Jedan od primjera nam je grad Kahun iz Srednjeg Kraljevstva, koji se nalazi blizu ulaza u Fajum na rubu pustinje, izgrađen je kako bi smjestio osoblje odgovorno za pogrebni kult Senusreta II, čiji je kompleks piramida bio u blizini.⁴⁰ Također nam je poznato naselje Amarna iz XVIII. dinastije koje je sagradio Amenhotep IV. Ehnaton za svog boga Atona na mjestu koje prethodno nije bilo posvećeno nijednom bogu ili božici. Budući da je sve poželjno zemljište uz Nil bilo odavno naseljeno, grad je izgrađen na nenastanjenom mjestu na istočnoj obali Srednjeg Egipta, a grad je osnovan i napušten u razdoblju od otprilike dva desetljeća, nakon čega ga opet preuzima pustinja. Ehnaton je također premjestio kraljevsko groblje iz Tebe u Amarnu, te je sagradio posebno selo istočno od grada, još dublje u pustinji, za radnike koji su bili zaduženi za kraljevsku grobnicu. Ovo je selo također pronađeno i iskopano. Izrazito nam je važno i selo radnika u Deir el-Medini koje je bilo državno naselje, osnovano početkom XVIII. dinastije u pustinji na zapadnoj obali kod Tebe, kako bi smjestilo radnike koji su gradili kraljevske grobnice u Dolini kraljeva.⁴¹ S obzirom na to da su ova spomenuta naselja bila unutar pustinja, vidimo da je život siromašnih i bogatih u starom Egiptu bio uvelike različit te vidimo značajne razlike u pristupu osnovnim dobrima za preživljavanje.

Domaćica staroegipatskog društva je imala jednake dužnosti kao i mnogo žena danas. Osim brige o djeci, morala je održavati svoj dom čistim, prati rublje, pripremati hranu i piće te ići na tržnicu.⁴² U starom Egiptu mnoga radnička kućanstva također bi imala barem jednog slugu. Sa slugama ili bez njih, žena bi očekivala da joj kćeri pomažu u kući, barem u pripremi za dan kada će i same imati kućanstva o kojima će se brinuti.⁴³ S druge strane, sin se nije bavio kućanskim poslovima: čak i kada otac nije imao želju ili mogućnost poslati ga u školu, dječak

³⁸ Watterson 1991: 127.

³⁹ Watterson 1991: 126.

⁴⁰ Robins 1996: 92.

⁴¹ Robins 1996: 93.

⁴² Watterson 1991: 125.

⁴³ Watterson 1991: 125.

bi, kad bi dosegao odgovarajuću dob, provodio vrijeme obavljajući zadatke izvan kuće.⁴⁴ Iako su brojne kuće bile skućene te je često bilo teško održavati taj prostor urednim, egipatske su domaćice veliku važnost pridavale održavanju čistoće u kućama. Egipat je bio pješćana zemlja te je zbog toga bilo potrebno često čistiti kuću, a za to se koristila metla od trske te su morali kuće prskati vodom kako bi se smanjila količina prašine.⁴⁵ Vruća i prašnjava klima u kojoj su živjele osiguravala je da drevne Egipćanke provode mnogo vremena osiguravajući svojim kućanstvima čisto platno, pri čemu su češće prale donje rublje i pregače nego druge odjevne predmete. A kao što smo već spomenuli u djelu sa tekstilnom industrijom, u bogatim kućanstvima, rublje su prale profesionalne pralje, a to su uvijek bili muškarci.⁴⁶

Osim samog doma i njezinih dužnosti, spomenut ćemo još kako je izgledala obitelj unutar staroegipatskog doma. Na temelju jednog dokumenta Srednjeg kraljevstva koji se čuva u *Metropolitanskom muzeju* u New Yorku možemo rekonstruirati sastav kućanstva malog zemljoposjednika zvanog Hekanakht, koje je uzdržavalo više od 16 članova.⁴⁷ Uz Hekanakhta, tu je bilo pet muškaraca – vjerojatno njegovih sinova, od kojih je jedan imao vlastitu obitelj. U kućanstvu se nalazila Ipi; njegova majka te žena po imenu Hetepet, koja je možda bila ženska rođakinja ili pak sluškinja Hekankhtove majke. Naravno u kućanstvu se nalazila i njegova žena, nazvana Iutenheb i njezina sluškinja Senen. U kućanstvu su se nalazile i dvije žene po imenu Nefret i Satueret koje su mogle biti ili rođakinje ili možda čak i kćeri. Pored njih, u kući nalazimo i ženu po imenu Hetepet koja je bila kći nekoga po imenu May, i Hetijevog sina Nakhta, koji je bio podređen Hekanakhtu, sa svojom obitelji. Svi su oni bili ljudi za koje je Hekanakht bio odgovoran i kojima je davao obroke od žitarica.⁴⁸

Nama je danas teško zamisliti kako bi se vrlo velike obitelji smjestile u jednu od kuća u Amarni ili Deir el-Medini, no to posljedica modernih zapadnih ideja o privatnosti. Većina se života najvjerojatnije odvijala vani moglo se odvijati vani, a noću bi se pod kuće pretvorio u prostor za spavanje.⁴⁹

⁴⁴ Watterson 1991: 125.

⁴⁵ Watterson 1991: 127.

⁴⁶ Watterson 1991: 129.

⁴⁷ New York: *The Metropolitan Museum of Art*, inv. br. 22.3.516.

⁴⁸ Robins 1996: 97.

⁴⁹ Robins 1996: 99.

3. Zanimanja

Najveći je broj stanovnika starog Egipta činila su velike mase ljudi koji su se najčešće u izvorima nazivali podanicima, a te niže slojeve društva su činili obrtnici, radnici i seljaci.⁵⁰ Staroegipatska ekonomija je ovisila o tim nižim slojevima društva, no još je više ovisila o godišnjim poplavama Nila. Temelj gospodarstva bila je poljoprivreda, a obrada zemlje, kopanje kanala za navodnjavanje, uzgoj žitarica i raznih vrsta voća i povrća su bili temelj zemljoradnje.⁵¹

Egipat je bio poljoprivredno društvo te je većina stanovništva morala raditi na zemlji, zbog čega možemo doći do zaključka da su se i žene bavile poslovima u poljoprivredi. Žene nižih slojeva bavile su se poslovima poput sijanja, skupljanja klasja, prosijavanja žita i čupanja lana.⁵² Otkrivamo da je proizvodnja žitarica postajala sve važnijom u starom Egiptu između 4000. i 3500. g. pr. Kr., a istraživači staroegipatske povijesti često smatraju da je poljoprivredna revolucija zapravo bila jedan od razloga smanjenja statusa žena. Žene su u ranom neolitiku imale ključnu ulogu u hortikulturi – sjetvi, plijevljenju i žetvi, a u kasnijem neolitiku one su svedene na brigu o domaćinstvu gdje se bave prednjem i tkanje.⁵³

U kasnijim razdobljima imamo malo prikaza žena na poljima, no i dalje postoji mogućnost da su obavljale takve poslove. Osim žena nižih slojeva, imamo prikaze elitnih žena u grobnicama koje rade na poljima, no smatra se da se ne radi o svakodnevnoj žetvi, već o dijelu ritualne aktivnosti ili prikazu idiličnog zagrobnog života.⁵⁴ Zagrobni je život Egipćanima bio izrazito važan te to možemo povezati i s njihovim obavezama prema radnim obavezama. Postojalo je vjerovanje da radna obaveza ostaje ista i u zagrobnom životu te je time došlo do razvoja *shabti* figura koje su se stavljale u grobnicu kako bi preuzele mjesto pokojnika ako bi bili pozvani na rad.⁵⁵ S obzirom na to da je poljoprivreda bila glavni oslonac egipatske ekonomije, većini je radnika bio dodijeljen rad na državnim poljima. To saznajemo iz Papirusa iz kasnog Srednjeg kraljevstva te saznajemo kako su i žene spomenute u njemu, no ipak u njemu ne saznajemo jesu li postojale rodne razlike u poslovima koje su obavljali muškarci i

⁵⁰ Tomorad 2016: 217.

⁵¹ Tomorad 2016: 219.

⁵² Graves-Brown 2010: 77.

⁵³ Graves-Brown 2010: 22

⁵⁴ Graves-Brown 2010: 77.

⁵⁵ Robins 1996: 122.

žene.⁵⁶ Taj je papirus poznat kao *Papirus Brooklyn* – datira se otprilike od 1809. do 1743. g. pr. Kr. – danas se čuva u *Muzeju umjetnosti* u Brooklynu gdje ga je poklonio Theodore Wilbour.⁵⁷

Žene se također spominju u nekim poslovima izvan kuće, naime na temelju novokraljevskog prijepisa teksta iz Srednjeg kraljevstva saznajemo da su žene koristile udaraljke kako bi natjerale divlje ptice da se dignu iz močvare.⁵⁸ Također, dvije pjesme iz Novog kraljevstva koriste motiv djevojke koja lovi ptice mrežom, iako je na prizorima iz grobnica to prikazano kao isključivo muško zanimanje. Donosim prijevod jedne od spomenutih ljubavnih pjesama koja govori o djevojci koja se vraća s polja te se nalazi u *Papirusu Harrisu* 500.⁵⁹

„Glas divlje guske krešti.

Hvata se mojim mamcem;

Ljubav prema tebi me prožima,

Ne mogu ga olabaviti.

Pokupit ću svoje mreže,

Ali što da kažem svojoj majci,

Kome idem svaki dan,

Natovarena ulovom ptica?

Danas nisam raširila zamke,

Uhvaćena sam u ljubavi prema tebi!

Divlja guska lebdi i obrušava se,

Pada na mrežu;

Mnogo ptica roji se okolo,

Imam posla.

⁵⁶ Robins 1996: 122.

⁵⁷ New York: *Brooklyn Museum of Art*, inv. br. 35.1446a-e.

⁵⁸ London: *The British Museum*, inv. br. 10060.

⁵⁹ Lichtheim 1976: 190.

*Čvrsto me drži ljubav moja,
Sama, moje srce susreće tvoje srce,
Od tvoje ljepote neću se rastati!...*⁶⁰

Osim aktivnostima u močvarama poput lova na ptice, ista stvar vrijedi i za aktivnosti poput stočarstva, skupljanja biljke papirusa i vinogradarstva u kojem čak postoji jedan grobni prikaz žene, iz 18. dinastije, u kojem ona bere grožđe.⁶¹ Sve su se poznate titule iz Srednjeg kraljevstva, povezane s agrikulturom, odnosile na muškarce, osim jedne „provjetrivačice“ i „vrtlarica“ u kojem su vjerojatno radile na vrtu koji je bio povezan s kućom.⁶²

U prizorima koji prikazuju poljoprivrednu godinu žene igraju malu ulogu u svim razdobljima te je zanimljivo kako žene nikada nisu prikazane kako režu nešto, koriste srpove ili noževe te možemo doći do zaključka kako možda postojao tabu oko prikazivanja žena s oštrim alatima ili nisu prikazivane s njima iz religioznih razloga, iako znamo da su koristile noževe tijekom kuhanja za svoje obitelji.⁶³ Faksimil slike iz Đarijeve grobnice iz XI. dinastije kopira scenu koja prikazuje žene koje pripremaju kruh, a muškarci su prikazani s noževima te kolju stoku – pripada razdoblju Srednjeg Kraljevstva.⁶⁴

Osim što su bile uključene u rad na zemlji, elitne su žene mogle biti vlasnice poljoprivrednog zemljišta te su ju mogle iznajmljivati ili je obrađivati, najvjerojatnije kako bi osigurala dodatna sredstva za život ili kao način ulaganja viška bogatstva. *Papirus Wilbour* koji datira iz XX. dinastije, razdoblja vladavine Ramzesa V., bavi se proizvodnjom žita na zemlji u državnom vlasništvu koja se izdaje zakupcima te saznajemo da su od njih samo deset posto žene.⁶⁵

Tekstilna proizvodnja nakon poljoprivredne, bila najvažnija proizvodna grana staroegipatskog društva. Zapošljavala je veliki broj Egipćana, a na samom početku većina njih su bile žene. Platno je bilo potrebno da odjene i žive i mrtve, a osim toga koristilo se i za izradu namještaja, jedara za brodove, nadstrešnica, torbi i brojnih drugih platnenih predmeta.⁶⁶

⁶⁰ Lichtheim 1976: 190.

⁶¹ Robins 1996: 121.

⁶² Robins 1996: 121.

⁶³ Graves-Brown 2010: 77.

⁶⁴ New York: *The Metropolitan Museum of Art*, inv. br. 31.6.1.

⁶⁵ Robins 1996: 124.

⁶⁶ Graves-Brown 2010: 28.

Žene su bile u samom središtu tekstilne proizvodnje. Od Starog kraljevstva pa i nadalje, tkanje su izvršavale žene. Proizvodnja se te tkanine često obavljala u kućanstvima, no postoje i dokazi o postojanju specijaliziranih tkalonica.⁶⁷ U grobnici od Meketre u Tebi, 1920. godine, otkrivena je tkalačka radionica.⁶⁸ Važnost te radionice leži u tome što prikazuje aktivnosti vezane uz proizvodnju tkanine – uključujući proces pređenja i tkanja na vodoravnom tkalačkom stanu, koji je bio uobičajen u to vrijeme. Vodoravni tkalački stanovi bili su često korišteni u Starom i Srednjem kraljevstvu, a prikazivani su i u egipatskoj umjetnosti. Kad je u Novom kraljevstvu, oko 1500. g. pr. Kr., uveden vertikalni tkalački stan, vodoravni je i dalje bio u upotrebi zbog jednostavnosti sastavljanja i rastavljanja.⁶⁹ Uz model tkalačke radionice, susrećemo se i s faksimilnim prikazom žena koji kopira dio prizora iz grobnice Khnumhotepa u Beni Hasanu te također pripada razdoblju Srednjeg kraljevstva i XII. Dinastiji. Prikazuje skupinu tkalja – žene s desne strane predu lanenu nit, dok dvije s lijeve strane tkaju tkaninu na zemaljskom tkalačkom stanu. Prikaz je naslikao Norman de Garis Davies 1931. godine u grobnici, dok je bio direktor Grafičke ekspedicije Egipatske ekspedicije Muzeja.⁷⁰ Osim što su se bavile tkanjem, u Starom kraljevstvu žene su i nadzirale samu proizvodnju tkanine.⁷¹ Administrativne uloge žena uključivane su i različite stadije proizvodnje tekstila. Naime, Henutempet je dobila titulu koja se danas prevodi kao „ženski nadzornik tkanine“, a slične su titule dobivali i muškarci – „gospodar tkanine“, „onaj koji je zadužen za odjeću“, i „glava platna“, bile su neke od njih. U državnim, a i privatnim radnim sektorima rada na tekstilu, žene su imale najveću ulogu u samome radu, a tek su u Novom kraljevstvu muškarci bili zapošljavani kao tkalci.⁷²

Iako brojni prikazi iz Novog kraljevstva prikazuju muškarce kako pripremaju nit, predu i tkaju, tekstovi iz Deir el-Medine sugeriraju da su uglavnom žene bile te koje su tkale. Također je zanimljivo kako su se žene većinom bavile izradom tkanine, a muškarci su bili ti koji su se bavili pranjem iste. Najvjerojatnije zato što je to bio posao izvan kuće, a moglo se pripisati opasnosti krokodila koja je vrebala u Nilu.⁷³ Što se tiče prikaza muškaraca kako tkaju, najvjerojatnije je uvođenje vertikalnog tkalačkog stana bio uzrok te promjene zato što je bio

⁶⁷ Graves-Brown 2010: 28.

⁶⁸ Kairo: *Egyptian museum*, inv. br. JE 46723.

⁶⁹ Al-Gaoudi i Aly 2021: 116.

⁷⁰ New York: *The Metropolitan Museum of Art*, inv. br. 33.8.16.

⁷¹ Graves-Brown 2010: 29.

⁷² Ayad 2022: 245.

⁷³ Graves-Brown 2010: 77.

složeniji te je privukao interes muškaraca koji inače nisu bili zainteresirani za jednostavnije poslove.⁷⁴

Kroz iskopavanja u Ismant el-Kharabu iz grčko-rimskog razdoblja, vidimo dokaze za proizvodnju tekstila u radionicama koje su izvršavali i muškarci i žene. Saznajemo kako nas vretena, vretenasti koluti, utezi za tkalačke stanove i ne upredena pređa upućuju na to da je proizvodnja tekstila bila od velike važnosti na ovom mjestu, a sami utezi za tkalačke stanove pokazuju da su korišteni vertikalni tkalački stanovi s opterećenjem osnove, za razliku od onih neopterećenih vrsta korištenih u faraonskom Egiptu.⁷⁵ Kao što smo već spomenuli, muškarci jesu bili uključeni u proizvodnju tekstila, no ženska je priroda tkanja bila naglašena kroz boginje poput Neit, Tahet i Hator kojoj je tkani materijal bio važan zavjetni dar.⁷⁶

Tkanina je bila izrazito vrijedna te su je drevni pljačkaši grobnica često uzimali u zamjenu za predmete od kamena ili metala.⁷⁷ Koristila se u svim dijelovima života, za izradu predmeta, kao sredstvo razmjene te kao značajan izvor prihoda. Ovdje ćemo još spomenuti kako je došlo do same proizvodnje tkanine koja je ženama omogućila neku vrstu zarade i stavila žene u srce jedne vrijedne proizvodnje. Naime, proizvodnja tkanine koja je bila izrađena od lana bio je proces koji se sastojao od nekoliko faza. Prvo dolazi do žetve lana, a nakon toga slijedi namakanje u kojem se vlakna odvajaju od drvenih dijelova stabljike – taj se proces provodio potapanjem lana u vodu ili prosijavanjem po tlu gdje bi vlaga pomogla u razgradnji peptina i omogućila lakše odvajanje vlakana.⁷⁸ Žene su bile uključene u taj proces, najvjerojatnije jer je proces uključivao čupanje biljaka, a ne rezanje u koje žene nisu bile uključene kao što smo spomenuli u djelu o poljoprivredi. Egipćani su koristili dvije glavne tehnike za izradu niti, a to je bilo spajanje kojem su se ručno dodavala vlakna i pređenje, koje je uključivalo uvrtnje više vlakna u kontinuiranu nit s pomoću vretena. U Starom i Srednjem kraljevstvu u izradu tkanina su bili uključeni horizontalni tkalački stanovi, a u Novom kraljevstvu, egipatska se tkalačka proizvodnja uključuje i vertikalne tkalačke stanove.⁷⁹ Proces tkanja je bio izrazito važan za egipatsko društvo te kroz modele tkalačkih stanova i tkanine saznajemo kako je to bio sofisticiran zanat u kojem su žene imale najveću ulogu.

⁷⁴ Graves-Brown 2010: 78.

⁷⁵ Graves-Brown 2010: 78.

⁷⁶ Graves-Brown 2010: 79.

⁷⁷ Graves-Brown 2010: 77.

⁷⁸ Al-Gaoudi i Aly 2021: 116.

⁷⁹ Al-Gaoudi i Aly 2021: 116.

Osim poslovljima u poljoprivredi i proizvodnji tkanina žene su se bile svećenice, primalje, narikače, plesačice, sviračice. U staroegipatskom društvu na najboljem glasu bile su svećenice.⁸⁰ Tijekom Trećeg međurazdoblja dio je mlađih djevojaka iz višeg sloja društva bio poslan u hramove boga Amuna gdje su se obučavale za svećenice, točnije za ulogu „žene boga Amuna“.⁸¹ U *Muzeju umjetnosti* u Brooklynu čuva se kipiće „žene boga Amuna“ koji pripada Trećem međurazdoblju.⁸²

Tijekom velikog dijela staroegipatske povijesti, žene imale političku moć jednaku muškarcima. No, tijekom XXV. i XXVI. dinastije, pojavile su se žene koje su bile toliko moćne da su praktički vladale područjem Gornjeg Egipta, a koja je bila izjednačena s tradicionalnim institucijama muške vladavine. U ovom razdoblju žene su nosile već spomenutu titulu „žene boga Amuna“, ali i titulu „Božanske šticećenice“ koja nam ukazuje kako su bile izrazito moćne ne samo u kulturnom smislu, već i u administrativnom. Ta titula pojavila se još tijekom ranog razdoblja XVIII. dinastije u hramskom kompleksu u Karnaku te je ona bila rezervirana isključivo za elitne žene i ponekad za kraljevske žene.⁸³ Karomama je prva žena koja je svoju titulu „žene boga Amuna“ stavila u kartušu, baš kao što su to činili i kraljevi. U *Britanskom muzeju* u Londonu imamo prikaz Karamame s Osorkonom II., a iznad njih se nalazi kartuša.⁸⁴ Tijekom vremena status „žena boga Amuna“ doživljava brojne promjene, no u XXV. dinastiji doživljava vrhunac jer je tada „žena boga Amuna“, Amenirdis I., kombinirala tri titule: „žena boga Amuna“, „božja šticećenica“ i „božja ruka“ te time postaje ključnom figurom u religijskom i političkoj sferi Egipta. Stela iz Nitokrisa značajan nam je prikaz „žene boga Amuna“ i njezine moći.⁸⁵ Perzijska vladavina okončava ovu titulu, no kroz nasljeđe „žena boga Amuna“, ostaje nam sjećanje na značajne moći žena u egipatskom društvu.⁸⁶

No osim značaja „žene boga Amuna“, spomenut ćemo još neka svećenička zanimanja koja su bila specifična za žene. Tako su postojale i svećenice koje su se bavile glazbom, a utjelovljenje su našle u božici Meret.⁸⁷

Kao što je već spomenuto brojne su se žene bavile glazbom i plesom. Te su žene općenito bile povezane s glazbom. One su često prikazivane sa sistrumom, svetim

⁸⁰ Watterson 1991: 38.

⁸¹ Tomorad 2018: 61.

⁸² New York: *Brooklyn Museum*, inv. br. 1999.10.

⁸³ Graves-Brown 2010: 89.

⁸⁴ London: *The British Museum*, inv. br. EA1077.

⁸⁵ Kairo: *Egyptian Museum*, inv. br. JE36327.

⁸⁶ Graves-Brown 2010: 89.

⁸⁷ Graves-Brown 2010: 90.

instrumentom za pokojnike u XVIII. dinastiji. Danas se pretpostavlja se da je glazba koptske crkve najbližnja onoj koja se tada izvodila u egipatskim hramovima. Smatra se da su glazba i ples bili značajni za održavanje ravnoteže, sistrum se koristio za tjeranje neprijateljskih sila i oživljavanje bogova, a sve do helenističkog razdoblja, Egipćani su navodno pjevali bogovima do četiri puta dnevno.⁸⁸ Iz razdoblja Novog kraljevstva otkrivamo prikaz žene koja u rukama drži sistrum – koji su žene često koristile tijekom obrednih ceremonija u hramovima. Ostatak natpisa sugerira da je možda služila kao dio hramskog osoblja boga Amuna.⁸⁹ Iz razdoblja Novog kraljevstva imamo prikaz kraljice/majke koja nosi dva sistruma – kraljice i princeze Novog kraljevstva svirale su sistrum tijekom hramskih ceremonija, a često su prikazane kako to čine na hramskim prizorima na raznim lokacijama.⁹⁰ No glazba je bila i povezana sa zabavom o čemu nam svjedoči jedan prikaz iz razdoblja XVIII. dinastije gdje vidimo glazbenice koje sviraju tijekom neke svečanosti ili kako bi upotpunile slobodno vrijeme u palači. Također nam je značajan prikaz iz grobnice Nebumana koji se čuva u *Britanskom muzeju* u Londonu koji prikazuje četiri glazbenice koje sjede na podu te dvije plesačice koje zabavljaju goste.⁹¹

Polunage plesačice su često bile i prostitutke koje su zabavljale goste na gozbama viših društvenih slojeva. O samoj prostituciji postoje vrlo ograničeni izvori, no kao što smo već spomenuli postoje reference na profesionalne pjevačice i plesačice koje bi pružale seksualne usluge uz određenu naknadu.⁹² Iz sačuvanih izvora iz Deir el-Medine dobivamo saznanja o ženama koje nisu bile supruge, već „pripadaju drugima“ što može ukazivati na postojanje prostitutki. U *Egipatskom muzeju* u Torinu čuva se *Erotski papirus* koji predstavlja jedan od rijetkih prikaza seksualnih aktivnosti u egipatskoj umjetnosti i najvjerojatnije su u tim aktivnostima sudjelovale prostitutke.⁹³

Ranije smo pisali o glazbi te možemo još spomenuti da je i glazba imala veliku ulogu u pogrebnom životu. S obzirom da je zagrobni život za Egipćane bio vrlo važan, ima smisla da je postojala karijera u žalovanju. Oni koji su si to mogli priuštiti, unajmili bi profesionalne tužaljke koje bi oplakivale pokojnika dok bi ga mumificirali, a taj je proces trajao sedamdeset dana.⁹⁴ Smatra se da su tužaljke unajmljivale zato što pokazivanje emocija nije bilo visoko

⁸⁸ Graves-Brown 2010: 96.

⁸⁹ Baltimore: *The Walters Art Museum*, inv.br. 32.9.

⁹⁰ New York: *The Metropolitan Museum of Art*, inv. br. 09.184.197.

⁹¹ London: *The British Museum*, inv. br. EA37984.

⁹² Watterson 1991: 38.

⁹³ Torino: *Museo Egizio*, inv. br. 55001.

⁹⁴ New York. *The Metropolitan Museum of Art*, inv. br. 1985.328.12.

cijenjeno među egipatskim pisarima koji su preferirali hladnokrvnost i suzdržanost.⁹⁵ U samoj umjetnosti, tuga se povezuje sa ženama te vidimo prikaze tih pogrebnih djelatnosti gdje žene bacaju prašinu na svoje glave, plaču, grebu lica i zauzimaju poze koje povezujemo sa znacima žalosti.⁹⁶ U *Muzeju umjetnosti* u Brooklynu nalazi se reljef žena iz razdoblja XVIII. ili XIX. dinastije koji prikazuje dramatičan proces žalovanja.⁹⁷ Ženama je također bio cilj ojačati ugled pokojne osobe javnim izražavanjem tuge na njihovom sprovodu.⁹⁸ Taj performans dodavao je poseban dojam ceremoniji, a prema prikazima iz tadašnjih grobnica saznajemo kako je uključivo odijevanje tradicionalne odjeće za žalovanje koja je bila bijele ili plavo-sive boje te sudjelovanje u povorci sa pretjeranim izrazima žalosti.⁹⁹ One su glasno plakale, udarale se po prsima, prljale su tijelo zemljom te čupale kosu.¹⁰⁰ Saznajemo da su nekada i mlade djevojčice pratile svoje majke u tim zadacima, a prikaz toga imamo u grobnici u Tebi, iz razdoblja Novog kraljevstva gdje je prikazana skupina tužaljki, uključujući i djevojčicu čija se dob vidi prema njezinoj visini te golotinji.¹⁰¹

No, u pogrebnim obredima veliku su važnost imale žene koje su bile odabrane da glume Izidu i Neftidu – Ozirisove sestre, koje su pretraživale svijet u potrazi za svojim pokojnim bratom u obliku ptica.¹⁰² Iz razdoblja XXVI. dinastije u muzeju u New Yorku čuva se amulet koji prikazuje ta tri božanstva.¹⁰³ Osim toga, one su nosile i drugačiju odjeću od tužaljki, na sebi su imale arhaične, uske haljine te kratke i uredne perike za razliku od kaotičnih prikaza tužaljki te su hodale pored saonica koje bi vukle tijelo pokojnika.¹⁰⁴ Nakon što bi došle do groba, tužaljke bi pokazivale tugu još jače jer je to ukazivalo na vječni rastanak – oplakivanje je bilo važan dio pogrebnog rituala, a i kao što smo već spomenuli, one bi osnažile utjecaj pokojnika za njegova života.¹⁰⁵

Žene su imale veliku ulogu u pogrebnim procesima, no još su veću ulogu imale u zaštiti života. Tako saznajemo da su se žene bavile nekom vrstom sestrinstva, a jedan od najčešćih poslova je bio posao dojilje. Saznajemo da je društveni status dojilje u starom Egiptu ovisio o statusu osobe za koju su radile, a ako je ona služila kralju ili članu kraljevske obitelji, dobivala

⁹⁵ Graves-Brown 2010: 94.

⁹⁶ Graves-Brown 2010: 94.

⁹⁷ New York: *Brooklyn Museum of Art*, inv. br.37.31E.

⁹⁸ Tyllesley 1995: 132.

⁹⁹ Tyllesley 1995: 132.

¹⁰⁰ Kamal 2020: 44.

¹⁰¹ Tyllesley 1995: 132.

¹⁰² Tyllesley 1995: 133.

¹⁰³ New York: *The Metropolitan Museum of Art*, inv. br. 17.194.2444.

¹⁰⁴ Tyllesley 1995: 133.

¹⁰⁵ Graves-Brown 2010: 95.

bi posebne privilegije.¹⁰⁶ Izgradnja velike grobnice, izrada kipova koji prikazuju njezin odnos s članovima kraljevske obitelji te dobivanje posebne pogrebne opreme bile su jedne od brojnih privilegija. Dojilje su bile iznimno cijenjene, a birane su među ženama iz višeg društvenog sloja. Kroz dokaze iz Novog Kraljevstva saznajemo da je postojala i krvna veza između dojilja i kraljevske obitelji.¹⁰⁷ Dojilja iz Deir el-Medine je bivala plaćena u istom rangu kao i doktor, no trajanje njezinog posla je najvjerojatnije trajalo duže.¹⁰⁸ Iz razdoblja Starog kraljevstva imamo jedan rijedak kipić dojilje s djetetom čuva se u *Metropolitanskom muzeju* u New Yorku.¹⁰⁹ No to ne znači da dojilje nisu prikazane i na reljefima. Jedan takav iz Novog kraljevstva, dojilje Tije, danas se također čuva u *Metropolitanskom muzeju* u New Yorku.¹¹⁰

U jednom ugovoru između oca i dojilje, datiranom na 233. g. pr. Kr., dojilja je rekla ocu djeteta: „Dovedena sam u Vašu kuću da služim kao dojilja Vašem djetetu. Bit ću obvezana doći ga i štiti od bilo kakve štete te ću ostati neprekidno u vašoj kući tijekom dojenja tri godine, tj. trideset i šest mjeseci.”¹¹¹ Dakle, kroz odredbe ugovora o dojenju uglavnom su se podrazumijevala ograničenja za dojilju radi dobrobiti djeteta, a od nje se očekivalo da doji dijete svojim čistim i nepokvarenim mlijekom. Ona se morala obvezati da neće doći ni jedno drugo dijete, a neke su odredbe ulazile u njezinu intimu poput one koja joj zabranjuje intimu s muškarcem. Osim toga, dojilja je dužna nositi dijete poslodavcu na pregled i čuvati sve što joj je u vezi s djetetom povjereno.¹¹² Idealna se dojilja trebala suzdržavati od spolnih odnosa jer se smatralo da spolni odnosi smanjuju privrženost dojilje prema djetetu, pa čak i kvare i smanjuju količinu mlijeka koju ona proizvodi. Kao što ni danas nije preporučeno, tada pijenje vina nije bilo dopušteno jer bi štetni učinci alkohola mogli prijeći u mlijeko, čineći bebu tromom i sklonom grčevima.¹¹³

U staroegipatskom društvu uloga žene bila je važna i u raznim poslovima i aktivnostima koje su bile vezane uz higijenu i medicinske usluge. Osobna njega obuhvaćala je razne usluge na kraljevskom i elitnom dvoru, poput osobne higijene i medicinskih usluga. Iz Starog kraljevstva nam je poznata žena koja je nosila titulu „nadzornica radionice za perike“, a ona je bila žena koja je nosila i titule „kraljevska poznanica“ i „kraljevski ukras“.¹¹⁴ Osim što su bile

¹⁰⁶ Graves-Brown 2010: 83

¹⁰⁷ Graves-Brown 2010: 83.

¹⁰⁸ Graves-Brown 2010: 83.

¹⁰⁹ New York: *The Metropolitan Museum of Art*, inv. br. 26.7.1405.

¹¹⁰ New York: *The Metropolitan Museum of Art*, inv. br 1985.328.5.

¹¹¹ Elhabashy & E.M. Abdelgawad 2019: 5.

¹¹² Pelcer-Vujačić 2018: 297.

¹¹³ Elhabashy & E.M. Abdelgawad 2019: 5.

¹¹⁴ Graves-Brown 2010: 84.

povezane s poslovima frizerke, povezane su i s poslovima izrade mirisa. Bilo je izrazito važno da miris bude postojan i poboljšan te kozmetičarka zna koje mirise treba kombinirati kako bi se dobio zadovoljavajući rezultat. Taj proces zahtijevao je i točno određivanje vremena pripreme sastojaka te kvalitetan prostor za skladištenje mirisa.¹¹⁵ Iz razdoblja Srednjeg kraljevstva, otkriven je prikaz reljefa koji se čuva u *Metropolitanskom muzeju umjetnosti* u New Yorku. Na njemu se vidi prisustvo žene koje sugerira prikaz proizvodnje parfema od cvijeća koje je namočeno u ulju.¹¹⁶

Možemo zaključiti da su žene bile uključene u različite sfere poslova u starom Egiptu koji su najčešće bili povezani s domaćim radinostima, no u rimskom i ptolomejskom Egiptu, postoje dokazi o ženama koje su se bavile medicinom i znanošću.¹¹⁷

4. Brak

Važan oblik društvene organizacije u Egiptu je bio prikazan kroz obitelj, a ta se obitelj temeljila na suživotu muškarca, žene i njihove djece. Neki smatraju da je brak bio ugovor namijenjen stvaranju učinkovite radne jedinice, jačanju saveza između muškaraca i žena te legitimiranju njihove djeca, dok za žene brak označava prijelaz iz djetinjstva u odraslu dob i početak nove uloge u društvu. Sve ove generalizacije vrijede i za brak u starom Egiptu, gdje je formiranje čvrsto povezane zajednice pružalo zaštitu od opasnosti vanjskog svijeta.¹¹⁸ No, možemo reći da za Egipćane brak nije bio samo formalnost. Oni su bili i romantično nastrojeno društvo, a to vidimo kroz neke ljubavne pjesme.¹¹⁹ Sudeći prema broju ljubavnih pjesama u staroegipatskoj književnosti, ljubav je igrala važnu ulogu u životima Egipćana oba spola. U starom Egiptu žena koja nije bila izolirana, je imala prilike upoznati pripadnike suprotnog spola i zaljubiti se.¹²⁰

Jedan od izraza za brak bio je „uzeti za ženu“ što na neki način pokazuje da je postojala neka vrsta formalne procedure, to je možda bila neka vrsta zavjeta između muškarca i žene s prisustvom nekoliko svjedoka – najvjerojatnije drugih članova obitelji. Egipćani su smatrali brak osobnom stvari koja se nije ticala države.¹²¹ Staroegipatski brak zapravo nije zahtijevao

¹¹⁵ Manniche 1999: 10.

¹¹⁶ New York: *The Metropolitan Museum of Art*, inv. br. 26.3.353bb.

¹¹⁷ Tomorad 2018: 62.

¹¹⁸ Tyldesley 1994: 20.

¹¹⁹ Watterson 1991: 54.

¹²⁰ Watterson 1991: 54.

¹²¹ Tyldesley 1994: 22.

nikakav vjerski ili zakonski obred, pa čak nije postojala ni neka egipatska riječ za vjenčanje, a nije postojala ni posebna odjeća te simbolična razmjena prstena ili promjena imena koja bi označila ulazak u novu zajednicu. Zajednički život sretnog para služio je kao znak da su bračni pregovori uspješno završeni, a time je kćer prestala dobivati očevu zaštitu, a počela je dobivati zaštitu svog muža i ulaskom u njegov dom je priznata kao supruga. Kao što smo već spomenuli, suprug preuzima ulogu zaštitnika i skrbnika svoje žene, no ona i dalje zadržava svoju neovisnost te slobodno upravlja svojom imovinom.¹²²

U takozvanim, ali neslužbenim bračnim ugovorima koji su nam poznati od razdoblja Starog kraljevstva, a koriste se sve do ptolomejske vladavine u Egiptu, spominje se dar koji muž daje svojoj supruzi. Pestman je u svojoj knjizi iz 1961. godine utvrdio da je to bila isplata ocu žene, no ti ugovori zapravo nemaju nikakvu vjerodostojnost u pravnome smislu i ne utječu na uspostavljanje braka.¹²³ Zapravo su svi dokumenti vezani uz brak ekonomske prirode i odnose se na ekonomska prava žene u slučaju da muž odbaci svoju ženu.¹²⁴

Kroz činjenicu da brak nije imao nikakav zakonski obred, vidimo koliko je država bila opuštena u svome stavu prema braku. Naime, nisu postojala nikakva ograničenja na bračne zajednice sa strancima ili robovima, a dopuštali su se višestruki brakovi i brakovi između rođaka. No, iako je to bilo dozvoljeno, poligamija i incest nisu bili toliko rašireni u starom Egiptu. Kraljevska je obitelj bila najčešće ta koja je sklapala brakove među članovima obitelji kako bi osigurala dinastijsko nasljeđe i naglasila božanski status svoje dinastije.¹²⁵

Ulazak u brak je za žene predstavljao ulazak u novu ulogu u njihovu životu pa nas zanima s koliko s godina one počele izlaziti iz kućanstva svoga oca te preuzeti vlast nad svojim domaćinstvom. Saznajemo da nije postojala zakonska doba za pristanak na brak, ali se pretpostavlja da djevojka nije bila sposobna za udaju prije početka menstruacije, što bi otprilike bilo u dobi od četrnaest godina. Imamo saznanje od dokumentu iz XXVI. dinastije koji bilježi očevo odbijanje zahtjeva za brak njegove kćeri jer je smatrao da „njezino vrijeme još nije došlo“ – time možemo poduprijeti tvrdnju da djevojke nisu ulazile u brak prije početka menstruacije.¹²⁶ Kroz rimske izvore, gdje je ženska pubertetska dob stavljena na dvanaest godina, vidimo da nevjeste u starosti od deset ili jedanaest godina nisu bile rijetkost, time

¹²² Tyldesley 1994: 23.

¹²³ Pestman 1961: 17.

¹²⁴ Robins 1996: 60.

¹²⁵ Tyldesley 1994: 20.

¹²⁶ Tyldesley 1994: 20.

postoji velika šansa da su se jednako mlade djevojke udavale i u Egiptu.¹²⁷ No, takva praksa najvjerojatnije je bila uobičajena tek tijekom grčko-rimskog razdoblja egipatske povijesti.¹²⁸

Kao što je imala opušten stav prema braku, tako je i država imala opušten stav prema rastavama istog. Ponovan ulazak u brak je bio moguć nakon rastave te je zapravo i najčešći razlog rastave bila želja za ulaskom u novi.¹²⁹ Smatram da nam to pokazuje koliko se malo poligamija prakticirala u staroegipatskom društvu jer je većina Egipćana ipak okončala brak prije ulaska u drugi. Višestruki ulasci u brakove pokazuju nam da je bilo moguće imati više od jednog partnera tijekom života, a ta je mogućnost bila još smislenija nakon saznanja da je životni vijek u starom Egiptu bio nizak, a za žene je postojala velika opasnost od smrti tijekom poroda.¹³⁰ Kroz mnoge staroegipatske spomenika vidimo prisustvo višestrukih brakova. Iz razdoblja vladavine Homerheba imamo prikaz njega i njegove prve žene koji se čuva u *Britanskom muzeju* u Londonu.¹³¹ U *Egipatskom muzeju* u Torinu nalazi se pak prikaz njega i njegove druge žene Mutnođmet.¹³² U Novom kraljevstvu nailazimo na primjere žena koje se označene kao „njegova bivša žena“, a one najvjerojatnije nisu bili razvedene, već bivše, umrle žene. To je slučaj u situacijama kada vlasnik grobnice ili nekog drugog spomenika želi očuvati uspomenu na sve svoje žene, žive i mrtve.¹³³

Dakle dolazimo do zaključka da je većina brakova bila monogamna, no ipak su postojale situacije gdje je bila prisutna poligamija. Naime, od kralja se očekivalo da ima što više žena, a općenito, nisu postojale nikakve zakonske obrede koje bi sprječavale obične muškarce da imaju više žena ako su si to mogli priuštiti. Neki smatraju da su brojni brakovi bili monogamni zato što su bili inspirirani božanskim odnosom između Izide i Ozirisa.¹³⁴

Činjenica je da mnogo brakova nije sklopljeno iz ljubavi te znamo da je dolazilo do preljuba. Dokumentacija koja je vezana uz čin preljuba nije u obliku pravnih dokumenata, već se sastoji od različitih anegdota o preljubima i načinima na koje je staroegipatsko društvo na njih reagiralo. Seksualan odnos između udanih žena i muškaraca koji nisu njezini supruzi, bili su izrazito zabranjeni. Staroegipatski spisi koji se odnose na posljedice preljuba uključuju građanske ugovore, oporuke, privatna pisma te narodne priče koje su izvučene iz različitih

¹²⁷ Tyldesley 1994: 20.

¹²⁸ Tyldesley 1994: 20.

¹²⁹ Tyldesley 1994: 20.

¹³⁰ Tyldesley 1994: 20.

¹³¹ London: *The British Museum*, inv. br. EA36.

¹³² Torino: *Museo Egizio*, inv. br. Cat. 1379.

¹³³ Robins 1996: 64.

¹³⁴ Hawass 2008: 75.

izvora. Staroegipatske upute pojašnjavaju korelaciju između preljuba i njegovih posljedica, odnosno kažnjavanju preljubnika. Iz *Uputa Ptahotepa* iz VI. dinastije saznajemo da su muškarci upozoreni da se ne sprijateljuju s udanim ženama sa kojima se svakodnevno susreću, jer se čin preljuba može dogoditi u bilo kojem trenutku, bez prethodnoga planiranja. Prijevod te upute glasi ovako: „Ako želiš nastaviti prijateljstvo u bilo kojem domu u koji uđeš, bilo kao gospodar, brat ili prijatelj; gdje god pođeš, čuvaj se druženja sa ženama. Nijedno mjesto ne napreduje kada se to čini. Niti je mudro sudjelovati u tome; tisuće ljudi su propale radi užitka koji traje kratko poput sna. Time se čak i smrt može dosegnuti; to je jedna stvar. Što se tiče zlonamjernog čovjeka, ljudi ga ostavljaju zbog onoga što čini, izbjegavaju ga. Ako mu se želje ne ispune, ne poštuje nikakve zakone.”¹³⁵ Ta uputa, kao i *Uputa Anija* iz XVIII. dinastije nam naglašavaju da je preljub moralna mana te se savjetuje muškarce da izbjegavaju preljub ne samo iz civilnih razloga, već i iz moralnih.¹³⁶

Ni brak ni razvod nisu bili pitanja države nego su oni potpadali pod privatno pravo. Gotovo bilo koji izgovor je mogao biti dovoljan da se odnos između žene i muškarca prekine te se time svaki brak prekidao po volji parova. Iako rastava nije imala nikakvo značenje u pravnome smislu, i dalje su se događali sporovi, no oni su opet bili vezani za ekonomske aspekte života. Oni koji su imali predviđanja da sastave bračni ugovor, morali su poštovati njegove uvjete, dok oni koji nisu imali nikakvu vrstu sporazuma, su se mogli upustiti u ogorčene sporove oko podjele imovine.¹³⁷ No, moramo napomenuti da su takve parnice bile rijetke te je većina brakova završavala rastankom para gdje bi supruga napustila bračni dom i vratila se svojoj obitelji. U već spomenutim bračnim ugovorima, nesklonost prema supruzi ili želja za sklapanjem braka s drugom ženom navedeni su kao mogući razlozi za razvod. Većina brakova je završavala rastankom para te su time obje strane mogle ponovno stupiti u brak.¹³⁸

5. Majčinstvo

Rani brak smatran je idealnim kako bi se djeca rađala dok su roditelji mladi.¹³⁹ Prikazi majke bogati su izvor za razumijevanje statusa žene u staroegipatskom društvu. Oni su se pojavljivali već na samome početku egipatske povijesti. Poznati su nam prikazi kraljice

¹³⁵ Gunn 1918: 49.

¹³⁶ Galpaz-Feller 2004: 2.

¹³⁷ Tyllesley 1994: 21.

¹³⁸ Tyllesley 1994: 21.

¹³⁹ Hawass 2008: 80.

Nefertiti kako miluje i ljubi svoje kćeri.¹⁴⁰ Značaj majki dokazan je kroz prikaze iz grobnica gdje je oženjen muškarac prikazan s majkom, a ne sa suprugom. Riječ za majku, *mwt*, poput brojnih izraza može biti neprecizna jer se ista riječ mogla koristiti za majku, baku, ili kao u mnogim današnjim kućanstvima, za punicu.¹⁴¹ Za staroegipatske se majke očekivalo da budu udane, što je bio status koji nije bio reguliran od države, ali je ukazivao na to je žena u stabilnoj vezi te da živi s muškarcem. Znamo da su mnoge majke nosile titulu „gospodarice kuće“ te je to pokazivalo na njezin visoki status unutar domaćinstva.¹⁴² Sama uloga majke je ženi osiguravala veću moć i vidljivost jer se time njezino ime pojavljivalo u rodoslovlju njezine djece i time ju povezalo s većom društvenom mrežom.¹⁴³

U danima nakon vjenčanja, mladenka bi nestrpljivo čekala znakove dolaska djeteta, a sama plodnost žene joj je bila iznimno važna. Možemo reći da je plodna žena bila uspješna žena. Ona je bila predmet zavisti vlastitih sestara, a kao majka mnoge djece, dobivala je odobravanje staroegipatskog društva, a i svojeg muža. Muž je sa velikim brojem djece pokazivao svoju muškost, dok je žena rađanjem istih, osiguravala svoju sigurnost unutar doma.¹⁴⁴

Mnogi staroegipatski tekstovi nam pokazuju visoki status majke i povjerenje koje se polagalo u vlastitu majku Iz *Pouka Anija* pak saznajemo dužnosti koje su stari Egipćani imali prema svojim majkama, naime on govori ovako u svojim uputama:

„Udvostruči hranu koju ti je majka dala,

Podrži je kao što je ona tebe podržavala;

Nosila je težak teret s tobom,

Ali te nije napustila.

Kada si se rodio nakon svojih mjeseci,

Još je bila povezana s tobom,

¹⁴⁰ New York: *Brooklyn Museum of Art*, inv. br. 60.197.8

¹⁴¹ Cooper & Phelan 2017: 145.

¹⁴² Cooper & Phelan 2017: 145.

¹⁴³ Cooper & Phelan 2017: 145.

¹⁴⁴ Tyldesley 1994: 24.

Njezina je dojka u tvojim ustima tri godine.

Kako si rastao, a tvoja nečistoća se javljala,

Ona se nije gadila, govoreći: 'Što da radim!'

Kada te poslala u školu,

I kada su te učili pisati,

Svaki dan te je pazila.

S kruhom i pivom u njenoj kući.

Kada kao mladić uzmeš ženu,

I smiriš se u svojoj kući,

Pobrini se za svoje potomstvo.

Odgoji ga kao što je tvoja majka tebe odgajala.

Ne daj joj razloga da te krivi,

Da ne digne ruke Bogu,

I da on ne čuje njezin plač.¹⁴⁵

Iz priloženog teksta vidimo da se od staroegipatskog muškarca očekivala briga prema njegovoj majci, baš kao i prema vlastitoj ženi.¹⁴⁶

Iako je majčinstvo bilo uobičajeno i željeno stanje žene u braku, zbog niske stope plodnosti, a visoke stope smrtnosti dolazilo bi do velike količine razočaranja. Iz starog Egipta nedostaju dokazi koji bi nam dokazali točnu stopu smrtnosti dojenčadi, no ta je stopa procijenjena na sva predindustrijska društva te možemo pretpostaviti da je do prve godine umrlo 20% dojenčadi, a 30% djece ne bi preživjelo do svoje pete godine. Stopa smrtnosti je

¹⁴⁵ Lichtheim 1976: 141.

¹⁴⁶ Cooper & Phelan 2017: 145.

vidljiva na grobljima koja su bila isključivo za djecu, naime u Deir el-Medini, pokopi više od stotinu djece locirani su na jednom brdu.¹⁴⁷

Tu želju, a i dokaze za poteškoćama u začecu vidimo u velikom broju predmeta koji su povezani s plodnošću, a i osiguravanjem sigurnog poroda. Od Srednjeg kraljevstva pa sve do grčko-rimskog razdoblja, susrećemo se s glinenima figurama žena, od kojih su neke prikazane na krevetima s djecom. One su bile tumačene kao figurice konkubina za mrtve jer su se također nalazile u grobnicama muškaraca.¹⁴⁸ No kasnije nas je njihova prisutnost dovela do gledišta da one simboliziraju plodnost te da prenose ideju poroda – za žene koje žele povećati svoju obitelj, a za muškarce aludiraju na ideju ponovnog rođenja u zagrobnom životu.¹⁴⁹

Nakon što su uspjele zatrudnjeti bilo je uobičajeno dojiti dojenčad do treće godine života. Osim što je majčino mlijeko pružalo najhranjiviji i najsigurniji oblik prehrane za bebe, imalo je i kontracepcijski učinak – smanjivalo je šanse da žena zatrudni odmah nakon poroda.¹⁵⁰

Pravni dokumenti, od kojih mnogi postoje iz starog Egipta, pružaju detaljan dokaz o zakonima koji se odnose na prava i zaštitu majki. Udate žene iz visokog sloja društva su često donosile neku vrstu miraza u svoj brak, no to je ostajalo njihovom vlastitom imovinom, dok su dobra i nekretnine stečeni tijekom braka postali zajednička imovina. Ako je došlo do rastave, žena je uzimala dio miraza, a imovina i posjedi su bili podijeljeni – jedna trećina ženi, a dvije trećine muškarcu.¹⁵¹

Majke, kao i žene općenito su u egipatskoj povijesti prikazivane idealizirano – imale su duge noge, vitko tijelo, uzak struk, velike grudi, gustu kosu te dramatično naglašene oči crnom olovkom za šminkanje. Koncept žene kao seksualnog bića i partnera u stvaranju naglašava ideju da su žene bilo koje dobi bile smatrane dijelom ciklusa stvaranja – imale su mogućnost da stimuliraju muškarca na čin stvaranja.¹⁵² Žene, koje su bile prisutne u svim sferama staroegipatskog života, ostavljaju nam dojam društva gdje su muškarci i žene međusobno utjecali na ravnotežu društva te nam pokazuje da je staroegipatsko društvo njegovalo kulturu koja izrazito cijeni majke, a i same žene kao ključne dijelove društva.¹⁵³

¹⁴⁷ Cooper & Phelan 2017: 146.

¹⁴⁸ Cooper & Phelan 2017: 146.

¹⁴⁹ Cooper & Phelan 2017: 146.

¹⁵⁰ Tyllesley 1994: 26.

¹⁵¹ Cooper & Phelan 2017: 155.

¹⁵² Cooper & Phelan 2017: 157.

¹⁵³ Cooper & Phelan 2017: 158.

6. Žensko zdravlje

Egipćanima je zdravlje bilo vrlo važno te su oni raspolagali opsežnom zbirkom lijekova i koristili brojne minerale u liječenju. Unatoč tome, njihova je medicina ipak bila usmjerena na magijsko-religijske prakse. Staroegipatsko društvo je čvrsto vjerovalo da su bolesti posljedica gnjeva bogova, djelovanja demona ili duhova preminulih. Oni lijekovima nisu pripisivali stvarna medicinska svojstva, već su smatrali da im tu moć daruju bogovi.¹⁵⁴ Oni su liječili simptome bolesti, no ipak nisu razumjeli korijen te bolesti. Važnost zdravlja prosječnog staroegipatskog čovjeka, prikazana je kroz kompoziciju osobnog imena i načinima na koje su se oni svakodnevno pozdravljali. Mnoga su imena formirana sa *snb* što znači zdrav, ali sa pozitivnim stavom prema zdravlju.¹⁵⁵ Stari je Egipat imao je društvene zdravstvene sustave još prije 5000 godina kako bi procijenili kakvoću vode te kako bi se zdravlje društva moglo formirati oko prirode u kojoj žive.¹⁵⁶

Čistoća je bila važna Egipćanima, a neke stvari možemo saznati i iz Herodotovih spisa gdje on spominje staroegipatske rituale pranja. U tom tekstu vidimo povezanost zdravlja sa religijom. On je napisao kako su Egipćani bili pobožni u mjeri koja je nadilazila sve druge ljude i s time su imali posebne običaje – pili su iz brončanih čaša koje su ispirali svakim danom, a nosili su lanene haljine koje su uvijek bile svježije oprane. Saznajemo da su se obrezivali radi čistoće. Saznajemo da su se svećenici brijali svakim drugim danom, i to ne samo po licu, već su brijali cijelo tijelo, kako na njima ne bi bilo ušiju ili drugih nečistih stvari, a osim toga prali su se u hladnoj vodi dva puta dnevno i još jednom kroz večer.¹⁵⁷

Brojni su stari Egipćani patili od različitih bolesti, kako urođenih tako i stečenih. Oni su se izvana prikazivali lijepima, no njihova unutrašnjost nije bila takva. Kroz ispitivanje koštanog i plućnog tkiva ženskih mumija, saznajemo da su žene u starom Egiptu patile od brojnih bolesti, a većina njih je bila smrtonosna – u tu skupinu su spadale bolesti poput boginja, gube, spine bifide, dječje paralize, raka, dijabetesa, bolesti štitnjače, raznih vaginalnih bolesti, a i u njihovim slučajevima, čak su i posjekotine mogle biti fatalne.¹⁵⁸

Zdravljem su se često bavili medicinski papirusi koji predstavljaju neke od najvažniji izvora znanja o staroegipatskoj medicini. Neki od najvažniji papirusa uključuju *Edwin Smith*

¹⁵⁴ Pepić Kapidžić & Kapidžić 2015: 21.

¹⁵⁵ El-Kantiry 2012: 8.

¹⁵⁶ El-Kantiry 2012: 9.

¹⁵⁷ Hdt. II.37.

¹⁵⁸ El-Kantiry 2012: 10.

papirus – najstariji kirurški zapis o traumi; *Ebersov papirus* – koji sadrži preko 700 recepata za razne bolesti; *Kahunski ginekološki papirus* – koji obrađuje medicinu, porodiljstvo i ginekologiju; *Medicinski papirus iz Ramezeja* – on pokriva reumatologiju, pedijatriju i oftalmologiju; *Hearstov papirus* – koji ima fokus na probleme s urinarnim sistemom; *Londonski papirus* – koji nudi 61 recept za zdravlje, a od tih su mnogi magijski; *Brugschov papirus* – sličan *Ebersovom* s raznim receptima za bolesti; *Carlsberg papirus* – fokusiran na pedijatriju i oftalmologiju; *Chester Beattyjev papirus* – koji se bavi glavoboljama i anorektalnim bolestima; *Brooklynški papirus* – koji sadrži recepte za liječenje otrovanja nakon ugriza zmija; *Berlinski papirus* – s prvim zapisom o testu trudnoće; *Erlmanov papirus* – koji pokriva medicinu i anatomiju; te *Leidenski papirus* – on obrađuje magiju i medicinske tekstove.¹⁵⁹

Što se tiče već spomenuti medicinskih papirusa i ženskog zdravlja, u *Ebersov* papirus spominje ženu koja pati od amenoreje i zatim obilno krvarenje kod ženskih abortusa te inducirane porode. Iz *Berlinskog* papirusa možemo saznati načine na koje žena može znati je li plodna.¹⁶⁰ Naime, ona mora svakodnevno urinirati na žitarice – ječam i kukuruz. Ako obje prokljaju znači da je plodna, a ako ne prokljaju, to nam ukazuje na njezinu sterilnost. Ako bi samo ječam prokljao, to bi značilo da će žena imati muškog potomka, a ako je prokljao samo kukuruz, to je ukazivalo na rađanje kćeri.¹⁶¹ Osim primjera uriniranja na žitarice, iz razdoblja starog Egipta imamo i primjer stavljanja češnjaka u vaginu preko noći te ako bi žena mogla osjetiti okus češnjaka u ustima idući dan, označena bi bila njezina plodnost. To je razmišljanje bilo utemeljeno na povezanosti genitalija s ostatkom tijela.¹⁶²

Osim s ginekološkim problemima poput prolapse uterusa i gonoreje, žene su se susretale i s rakom – jednom od i danas najsmrtonosnijih bolesti. Zapravo je prvi spomen raka u ljudskoj povijesti nađen u egipatskim papirusima. A ako ćemo tu bolest povezati sa ženama, rak dojke i rak uterusa se spominju u već navedenim papirusima.¹⁶³

Iako Egipat doživljavamo kao visoko razvijenu civilizaciju, to nije bio slučaj u svim aspektima te tako sanitarni uvjeti, prehrana i zdravstvena skrb nisu bili na razini kakvu imamo danas. Za većinu žena starog Egipta život je bio kratak, a smrtnost dojenčadi visoka. Žena od 40 godina smatrala bi se starom. Za većinu ljudi život je uključivao fizički iscrpljujuće poslove

¹⁵⁹ Pepić Kapidžić & Kapidžić 2015: 21-22.

¹⁶⁰ Berlin: *Staatliche Museen zu Berlin*, inv. br. 6619.

¹⁶¹ El-Kantiry 2012: 11.

¹⁶² El-Kantiry 2012: 12.

¹⁶³ El-Kantiry 2012: 14.

poput nošenja djece i vode, a sati provedeni u mljevenju žitarica ostavljali su traga na zdravlju.¹⁶⁴

Rađanje i stvaranje života bilo je važno u staroegipatskom društvu. Žene bi najčešće primale savjete i njegu od ženskih rođakinja, prijateljica i lokalne seoske primalje – trudnoća i kasniji porod smatrali su se jednostavnim procesom, obavljenim uz minimalnu medicinsku intervenciju. Ako bi bilo potrebno, pozivala bi se profesionalna primalja. Iako su se liječnici rijetko zvali tijekom samog poroda, često su pomagali ženama s problemima vezanim uz začeće i plodnost.¹⁶⁵ Opsesija žene svojom plodnošću i seksualnošću mogla bi objasniti brojnost "figurica plodnosti", a pronađene su u kućama, svetištima posvećenim božici Hathor te među grobnim priložima ne samo žena, već i muškaraca i djece. Nekada su se te figurice opisivale kao lutke. Zbog prikaza nagih žena, djeluju kao utjelovljenje erotskih fantazija nekih muškaraca, no kroz detaljnije istraživanje otkrivamo da je malo pažnje posvećeno modeliranju grudi ili lica, dok su kukovi i stražnjica pretjerano naglašeni, a genitalije najistaknutije – te su figurice žene prinosile kako bi osigurale vlastitu plodnost, dok su one pronađene u muškim grobnim priložima služile za povratak seksualne moći pokojnika.¹⁶⁶ U *Metropolitanskom muzeju umjetnosti* u New Yorku čuva se figurica plodnosti iz razdoblja Srednjeg kraljevstva na kojoj vidimo istaknute široke kukove.¹⁶⁷ Osim toga, u *Muzeju umjetnosti* u Brooklynu čuva se još jedna figurica plodnosti, koja ima označenu genitalnu regiju. Stari Egipćani vjerovali su da povećavaju plodnost žena i moć supruga prizivanjem božice Hator.¹⁶⁸ Hator je imala veliku ulogu u procesu rađanja, a zbog toga imamo prikaz žene koja se porađa s prikazom božice Hator koji se nalazi u *Egipatskom muzeju* u Kairu – uzdali su se u božicu Hator ne samo u procesu začeća, već i u procesu donošenja života na zemlju. Kroz ovaj prikaz možemo vidjeti sigurnost koji žena osjeća prilikom, ne toliko laganog procesa rađanja koji može naštetiti zdravlju.¹⁶⁹

¹⁶⁴ Graves-Brown 2010:

¹⁶⁵ Robins 1996: 83.

¹⁶⁶ Robins 1996: 85

¹⁶⁷ New York: *The Metropolitan Museum of Art*, inv. br. 43.1.125.

¹⁶⁸ New York: *Brooklyn Museum*, inv. br. 44.226.

¹⁶⁹ Kairo: *Egyptian Museum*, inv. br. JE40627.

7. Staroegipatska ženska moda

Klima Egipta je topla i gotovo bez imalo oborina, s ljetnim temperaturama koje često prelaze 40 °C, dok je zimi prosječna temperatura iznosila oko 18 °C. Postojale su značajne razlike između dnevnih i noćnih temperatura, naime, zimske su noći mogle biti prilično hladne, ali su temperature ipak rijetko padale ispod 0, a prosječna količina padalina u cijeloj zemlji bila bi samo oko 1 centimetar godišnje.¹⁷⁰ Tu možemo doći do zaključka da nije bilo potrebe za teškom i toplom odjećom, osim u onim najhladnijim zimskim mjesecima te možemo zaključiti da su stari Egipćani nosili laganu odjeću koja je imala funkciju zaštite od sunca. Većina odjeće u staroegipatskom društvu izrađivana je od lana, a svila se tek počela koristiti u ptolemejskom razdoblju, dok pamuk, koji je sada ključan za egipatsku ekonomiju, nije bio poznat u faraonskom Egiptu.¹⁷¹

Zbog egipatske klime, sve se ravnalo oko lana i tankih materijala, a sama zaštita tijela od sunca, ponajviše glave je bila itekako bitna.¹⁷² Tijekom lova ili obavljanja ratarskih poslova se najvjerojatnije koristila i koža te drugi grublji materijali kako bi bolje zaštitili tijelo od ozljeda koje se mogu dogoditi prilikom obavljanja takvih poslova. U starom Egiptu, odjeća je služila i kao prikaz društvenog statusa. Veći društveni status bio je označen odjećom boljih i posebnijih materijala. Kao što je već spomenuto, većina odjeće i tekstila općenito je bilo napravljena od lana. Lan je bio izuzetno pogodan za uzgajanje u Egiptu, i to u zimi, čije su uzgajanje Egipćani usavršili. Poslovi obrađivanja lana, tkanja i šivanja su bili jednako podijeljeni između žena i muškaraca, a Egipćani su bili sposobni napraviti lanene materijale izuzetne kvalitete. Bojanje tkanine je također bila praksa – najčešće plave, crvene ili žute boje.¹⁷³ Žene su se oblačile u ogrtače ili lagane haljine, a razlika među društvenim slojevima vidljiva je u dekoracijama i kvaliteti izrade tkanina.

Tijekom XVIII. dinastije događa se značajna promjena u dizajnu, a ona je u velikoj mjeri bila rezultat dolaska Tutmozisa III. na vlast.¹⁷⁴ Tijekom njegove vladavine, stari su Egipćani razvili ukus za luksuzne strane predmete, a žene su počele nositi složenije haljine. Gornji je dio haljine mogao biti uređen sa širokim rukavima ili je pak prijanjao uz tijelo, sa jednim istaknutim ramenom, koje je bilo golo. Dugi, široki ogrtači su se nosili preko haljina, a on se mogao nositi otvorenim ili s rubovima koji su bili zakopčani ispod grudi. Dominantna

¹⁷⁰ Watterson 1991: 94.

¹⁷¹ Watterson 1991: 95.

¹⁷² Watterson 1991: 95.

¹⁷³ Watterson 1991: 96.

¹⁷⁴ Watterson 1991: 99.

boja odjeće je i dalje bila bijela.¹⁷⁵ Što je žena pripadala višem društvenom sliju, materijal je bio skuplji, a u Novom kraljevstvu, pletenje haljina je bilo sve složenije. Što se tiče svakodnevnog života, haljine se nisu nosile za rad – bile su previše uske, a i previše skupe. Žena je najvjerojatnije posjedovala samo jednu "najbolju haljinu" koja joj je bila dragocjena imovina.¹⁷⁶ Kada su žene radile, mnoge od njih su očito smatrale praktičnijim nositi samo kratku suknju – statue sluškinja prikazuju žene koje melju žito ili mijese tijesto bez grudnjaka. Osim što su staroegipatske haljine često nošene bez donjeg rublja, čak i kada su bili korišteni, sastojali su se od jednostavnih trokutastih gaćica. Iz pregleda staroegipatskih skulptura i slikovnih prikaza, vidimo da je većina egipatske odjeće bila drapirana, a ne krojena – to znači da se sastojala od komada tkanine kako bi se prilagodila tijelu bez rezanja te se uskladila s njime uz minimalno šivanje ili čak bez šivanja.

Bijelo platno je bilo najpopularnije u staroegipatskom društvu, a najupečatljiviji nam je primjer Nakhta – pisara u kraljevskoj kući žitarica tijekom razdoblja Tutmozisa IV. Ta nam je scena zanimljiva jer prikazuje obilje bijelog platna koje nose sve figure, osim jedne koja je gola. Vlasnik grobnice i njegova supruga prikazani su u većem formatu dok nadgledaju scenu žetve. Prikaz bijelog platna ključan je dio ove scene, u kojoj su i Nakht i njegova supruga predstavljeni u bijelom. Njegova supruga nosi dugu, usku haljinu koja je također prozirna na jednoj ruci i iznad njezinih gležnjeva.¹⁷⁷

Ženska odjeća nije se osobito mijenjala kroz razdoblja egipatske povijesti, a najveća se promjena dogodila kada se gornji dio kalasirisa produžio tako da je pokrivaio grudi. On je poput i sve druge odjeće bijele boje. Bogate su žene nosile odjeću od fino tkanog lana, dok su halje siromašnih žena bile od težeg i grubljeg materijala.¹⁷⁸ I sam Herodot je opisao egipatsku modu gdje je rekao da se oblače u lanene košulje ukrašene resicama, a preko toga nose ogrtač kojeg zovu kalasiris.¹⁷⁹ No u umjetničkim prikazima ženske mode značajan je prikaz plemkinje Čepu koji dolazi iz grobnice koja je izgrađena za njezinog sina Nebamuna i čovjeka po imenu Ipuky. Ona je imala 40 godina kada je prikaz nastao, no prikazana je u vrhuncu vladavine Amenhotepa III – nosila je mirisan stožac na svojoj teškoj perici i prozirnu lanenu haljinu s resama. Taj se prikaz čuva u muzeju u Brooklynu.¹⁸⁰ Osim odjeće, zanima nas kakvu su obuću nosili stari

¹⁷⁵ Watterson 1991: 99.

¹⁷⁶ Watterson 1991: 101.

¹⁷⁷ Soleman 2020: 8.

¹⁷⁸ Markasović: 43.

¹⁷⁹ Hdt. II, 81.

¹⁸⁰ New York: *Brooklyn Museum of Art*, inv. br. 65.197.

Egipćani, U Starom kraljevstvu, većinom nitko nije nosio obuću, a nošenje sandala bilo je ograničeno na višu klasu ljudi. Tu možemo zaključiti da žene nižeg društvenog statusa nisu posjedovale nikakvu obuću. Egipćani su zapravo hodali i radili bosu. Tek tijekom Novog Kraljevstva se populariziraju sandale, a tabanište je bilo izrađeno od kože s kombinacijom močvarnih biljaka papirusa ili palme. Kako je i većina odjeće bila funkcionalne namjene, tako su i sandale bile jednostavnog i praktičnog dizajna.¹⁸¹

Osim odjeće i obuće, u egipatskoj modi su bile važne i perike. Ženske frizure i stilovi mijenjali su se mnogo češće nego moda odjeće ili nakita. Tijekom razdoblja Starog kraljevstva, žene su nosile dugu kosu koja im je dosegala do grudi. U Srednjem kraljevstvu su usvojene su frizure do ramena i puno teže perike. Duža kosa mogla se nositi ili puštena ili u takozvanom 'tripartitnom stilu', pri čemu je kosa na stražnjem dijelu glave visjela slobodno, dok su se pramenovi s obje strane glave povukli naprijed kako bi uokvirili lice i otkrili uši – taj je stil prvotno bio rezerviran za žene niskog društvenog statusa, one neudane, no njegova uporaba postupno se proširila na žene višeg društvenog sloja.¹⁸² Razvila se složenija verzija tog stila nazvana „Hator stilom“, a ona je uključivala vezivanje dvaju prednjih dijelova kose trakama te omatanje oko ravnog utega u obliku diska. Kraljice iz Amarne su preferirale muževniji stil perike koji je bio temeljen na kratkim i kovrčavim frizurama nubijskih vojnika. S napretkom Novog kraljevstva, napredovali su i razni stilovi perike te su one postajale manje standardizirane te time dulje i izraženije. Tijekom XIV. dinastije, nekadašnje jednostavne perike, zamijenjene su perikama divljeg izgleda s kovrčama i tankim pletenicama koje završavaju u šiškama.¹⁸³

Baš kao i u današnjim vremenima, nakit je bio izrazito važan. U staroegipatskom društvu je bijelo platno bilo najčešće korišteno, no ono se kombiniralo različitim ukrasima kako bi se stvorio snažan kontrast između jednostavnog materijala i nakita – na taj su način nadopunjavali jedno drugo. Žene su svoje tijelo ukrašavale različitim vrstama nakita, još od preddinastijskog razdoblja. Tijekom različitih perioda staroegipatske povijesti, nakit se mijenjao i usavršavao. Kako bi se istaknula bijela boja odjeće, koristile su se razne šarene narukvice ogrlice, naušnice, prstenje i druge vrste nakita.¹⁸⁴ U *Metropolitanskom muzeju* u New Yorku, nalazi se šarena narukvica od Sithathoriunet.¹⁸⁵ Od razdoblja Starog kraljevstva, a

¹⁸¹ Watterson 1991: 102.

¹⁸² Tyllesley 1995: 157.

¹⁸³ Tyllesley 1995: 158.

¹⁸⁴ Tomorad 2018: 60.

¹⁸⁵ New York: *The Metropolitan Museum of Art*, inv. br. 16.1.8.

posebice tijekom razdoblja Srednjeg i Novog kraljevstva, izrađivale su se razne vrste nakita od stakla, dragog i poludragog kamenja te nekih plemenitih metala. Nakit je služio ukrasnoj, ali i društvenoj svrsi. Naime, ukrašavanjem tijela nakitom, pojedinac pokazuje koje je njegovo mjesto u društvu. Najdraži nakit staroegipatskih žena bilo je prstenje te su pripadnice egipatske elite često nosile i do tri prstena na jednom prstu.¹⁸⁶ Kao što je nakit služio ukrašavanju tijela te pokazivanju pripadnosti u društvu, tako je služio i kao magijsko sredstvo zaštite.¹⁸⁷ Takav prikaz imamo kroz prsten od Hatnefer koji se nalazi u muzeju u New Yorku – središte prstena sadrži amulet u obliku školjke s ugraviranim škorpionom na dnu.¹⁸⁸

Bogatstvo se u Egiptu nije toliko izražavalo kroz odjeću, osim u slučaju kraljevskih halja, nego je uloga odjeće naglašena i oživljena različitim ukrasima koji su izbalansirali jednostavnost tkanine.¹⁸⁹

8. Tetoviranje

Riječ tetovaža potječe od tahićanske riječi tatatau, što znači "udariti pravilno". U tradicionalnim društvima trajno ukrašavanje tijela ima psihološku ili praktičnu svrhu, a ponekad oboje. Šaljući niz društvenih signala, ukrašavanje tijela igra važnu ulogu u izražavanju i jačanju društvenih odnosa, društvenih vrijednosti i samog društva.¹⁹⁰

Dok tekstualni zapisi iz starog Egipta ne upućuju izravno na tu praksu, odavno je poznato da su se stari Egipćani doista tetovirali; postoji mnogo ikonografskih dokaza, kao i niz tetoviranih osušenih ljudskih ostataka.¹⁹¹

Čini se da su tradicionalna društva koristila dvije metode u tetoviranju za unošenje pigmenta u potkožne slojeve kože: metodu šivanja i metodu uboda. Metoda šivanja koristi se za stvaranje linija; za izradu linije koristi se do 40 očica da bi napravili liniju duljine 5 cm. Igla s okom koristi se s komadom konca ili užeta koji su bojali čađom. Igla se provlači kroz kožu kratkim ali dubokim ubodima, a palcem se vrši pritisak na kožu kako bi se utrljao pigment.¹⁹²

¹⁸⁶ Tomorad 2018: 60.

¹⁸⁷ Tomorad 2018: 60.

¹⁸⁸ New York: *The Metropolitan Museum of Art*, inv. br. 36.3.3.

¹⁸⁹ Soleman 2020: 14.

¹⁹⁰ Tassie 2003: 85.

¹⁹¹ Tassie 2003: 86.

¹⁹² Tassie 2003: 86.

Nasuprot tome, metoda punkcije koristi oštar šiljasti instrument, poput pribadače ili igle za razbijanje kože. Pigment se može nanijeti na vrh igle ili se može utrljati u slomljenu kožu nakon uboda. Ova se metoda može koristiti za stvaranje točaka, linija ili figura, a čini se da je bila preferirana metoda za tetoviranje u starom Egiptu, sudeći po šarama pronađenim na tetoviranim osušenim ljudskim ostacima.¹⁹³

Keimer u svom temeljnom radu na temu tetoviranja u starom Egiptu, daje pregled izvještaja mnogih ranih putnika o tetoviranju u Egiptu i drugdje u Africi. Većina njih navodi da je korišten neparan broj metalnih igala povezanih zajedno i zabodenih u drvenu dršku. Wild je primijetio da bi Egipćanke obojile ruke i oko usta malim plavim točkicama, kao da su se ubole iglama i utrljale ugljen u rane.¹⁹⁴

Petrie je u Egiptu otkrio dvije vrste drevnih alata za tetoviranje.¹⁹⁵ Prvi tip pronađen je u Abidosu. Datira iz preddinastičkog razdoblja (3000. pr. Kr.), sastojao se od drvene drške i oštrog metalnog kraja. Druga vrsta kompleta za tetoviranje, koja datira iz Novog kraljevstva i otkrivena u Gurobu, izrađena je od bronce i izgledala je slično iglama.¹⁹⁶

Tetoviranje kod Egipćana možda provodilo, kao i kod mnogih drugih naroda Bliskog istoka i Sjeverne Afrike, kao obred prijelaza, a moglo se koristiti i za obranu od zla i bolesti. Tetovaže su možda također igrale ulogu u definiranju pojedinca i održavanju kontinuiteta društvenih jedinica i društvenih odnosa.

Tatu umjetnik je prvo crtao crteže na koži iglama, zatim je koža probušena alatom za tetoviranje prije nego što je utrljana čađa. Alternativno, vrhovi igala za tetoviranje mogli su se umočiti u mješavinu čađe, a kada bi igle probole kožu, pigment bi ostao duboko u sloju dermisa.¹⁹⁷

Za stare Egipćane određeni brojevi imali su magična svojstva, poput dva, tri, sedam i devet. Dva su simbolizirala dualnost i jedinstvo kao u 'Dvijema zemljama', dok su tri simbolizirala pluralnost kao u trijadama ili obiteljima bogova. Broj pet, iako sam po sebi nije simboličan, možda je cijenjen jer je zbroj dva (dvojnost) i tri (pluralnost). Isto tako, broju sedam, koji je zbroj tri (pluralnost) i četiri (ukupnost), također su se mogla pripisati magična svojstva, kao što je naznačeno sa sedam svetih ulja, sedam Hator i sedam vrata u Duatu, kroz

¹⁹³ Tassie 2003: 86.

¹⁹⁴ Tassie 2003: 86-87; Wild 1623: 204.

¹⁹⁵ London: *Petrie Museum of Egyptian Archaeology*, inv. br. UC 7790.

¹⁹⁶ Farouk 2023: 103.

¹⁹⁷ Tassie 2003: 87.

koja je preminuli prolazio morao proći. Devet, sastavljeno od tri trojke, možda je predstavljalo koncept velikog broja, mnoštva množina, jer je Eneada od devet bogova predstavljala sve bogove, a Devet lukova simboliziralo je sve neprijatelje Egipta.¹⁹⁸

U starom Egiptu nema umjetničkih ili fizičkih dokaza da su se muškarci tetovirali osim jedne stele iz XII dinastije iz Abidos. Dakle, velika većina dokaza (mumificirani ljudski ostaci, dinastičke figurice i grobne scene) sugerira da su samo žene bile tetovirane u starom Egiptu.¹⁹⁹ Jedina tetovirana muška mumija nađena je u Geblienu početka 20. stoljeća. Ne samo da je ovo jedina pronađena tetovirana muška mumija, već njezini motivi također sugeriraju rodno specifičnu ulogu – prikazuju moć i status, a tetovaže žena prikazuju teme plodnosti i rađanja.²⁰⁰

Najpoznatija tetovirana tijela iz Egipta su mumije iz dinastije XI pronađene u Deir el-Bahari: Amunet, svećenica Hator koja je također nosila titulu 'Kraljevog omiljenog ukrasa' i dvije druge mumije, pronađene u jamama 23 i 26, koje opisane su kao hathorske plesačice na dvoru kralja Mentuhotepe II.²⁰¹

Imamo mnogo fizičkih i umjetničkih dokaza o tetoviranju žena u starom Egiptu. Što se umjetničkih izvora tiče, Bog Bes je prikazivan na nogama plesačica Novog kraljevstva. Ženske figurice su male gole figure visine oko 15 cm, obično izrađene od gline, fajanse, slonovače, kamena i drveta. Poelina-Hunter identificirala je nekoliko uzoraka apstraktnih motiva u crnoj boji na ovim figuricama uključujući točkaste dijamante, točkasta područja u pubičnom trokutu, dijagonalne linije, linije točkica na ruci; i točkice na licu. Budući da su te tetovaže pronađene na 16 preddinastičkih ženskih figurica, neki su nagađali da je praksa tetoviranja započela u preddinastičkom razdoblju, što je nagađanje potvrđeno ispitivanjem dviju Gebeleinovih mumija u Britanskom muzeju.²⁰² U muzeju *Louvre* u Parizu imamo prikaz ženske figurice koja na sebi ima točkaste tetovaže u geometrijskim linijama.²⁰³

Prije nedavnog otkrića ikonografskih motiva na mumijama, tetovaže egipatskih žena obično su se smatrale ženama niže klase, odnosno plesačicama i prostitutkama. Ovo tumačenje proizašlo je iz predrasuda ranih egiptologa u pogledu umjetnosti tijela u njihovim modernim društvima. Drugo tumačenje je povezanost tetoviranih žena i obožavanje Hathor, koja je, među svojim brojnim dužnostima, bila i božica plodnosti. Te tetovaže su možda nacrtane za zaštitu

¹⁹⁸ Tassie 2003: 87-88.

¹⁹⁹ Tassie 2003: 88.

²⁰⁰ Farouk 2023: 96.

²⁰¹ Tassie 2003: 90.

²⁰² Farouk 2023: 97.

²⁰³ Pariz: *Musée du Louvre*, inv. br. E10942.

tijekom trudnoće i poroda. To je vjerojatno razlog zašto su tetovaže uglavnom raspoređene oko trbuha, na vrhu bedara i grudi.²⁰⁴

Postoje mnogi primjeri figurica od fajansa bez nogu koje datiraju prvenstveno iz Srednjeg kraljevstva, koje obično prikazuju голу ženu ili nose samo pojas od kauri školjki i ogrlicu od perli, iako neke vrste prikazuju jednostavnu haljinu s uzorkom. Figurica od fajanse iz Muzeja umjetnosti u Brooklynu prikazana je gola i s hatoričkom frizurom. Na njezinu je tijelu niz točkica, od kojih su mnoge u obliku romba. Postoji jedna vodoravna linija točaka točno iznad njezina stidnog trokuta, što može predstavljati tetovaže.²⁰⁵

Lutke iz Srednjeg kraljevstva, drvene figure u obliku lopatice s grubo oblikovanim rukama, često prikazuju tetovaže božice Taweret. Ova božica s glavom nilskog konja prikazivana je s lavljim rukama i nogama te krokodilskim leđima i repom; bila je zaštitnica žena, osobito pri porodu. Osim anatomskih detalja iscrtanih na ovim lutkama crvenom i crnom bojom, često su postojali zoomorfni i geomorfni uzorci, a u nekim se slučajevima čini da oni predstavljaju tetovaže. Neke lutke imaju naslikane oblike romba koji se sastoje od 16 točaka, slično tetovažama na mumijama plesačica.²⁰⁶ U *Muzeju umjetnosti Philadelphije* nalaze se dva drvena kipa golih žena, izvorno pronađena u grobnici u egipatskom gradu Buhenu, Nubija.²⁰⁷ Drže voćku ili cvijet u jednoj ruci, a druga im ruka visi sa strane. Krase ih *bouffant* frizure, ogrlice, narukvice, pojasevi od kauri školjki, a na vrhu svakog bedra prikazana je tetovaža Bes.²⁰⁸ Bes je, kao i Taweret, zaštitničko božanstvo tijekom poroda i pronađeno je uklesano na krevetima i zidovima spavaćih soba, na kozmetičkim posudama i amuletima. Smatra se da je evoluirao iz lavljeg božanstva predinastičkog razdoblja, te je bio božanstvo veselja i neobuzdanog skitanja, što je bio razlog zašto se smatralo da vodi porod.²⁰⁹ Imamo mnogo umjetničkih dokaza o tetovažama za žene u starom Egiptu, uključujući uzorke točkica na njihovim tijelima i figure Boga Besa na njihovim bedrima. Izvori su pokazali da postoji određena povezanost između štovateljica Hator i prakse tetoviranja. Rane ženske tetovaže koje su se sastojale od točkica mogle bi biti povezane s plodnošću i rođenjem djeteta zbog njihovog postavljanja na stidni trokut.²¹⁰

²⁰⁴ Farouk 2023: 102.

²⁰⁵ Tassie 2003: 94.

²⁰⁶ Tassie 2003: 94.

²⁰⁷ Philadelphia: *Philadelphia Museum of Art*, inv. br. 10349.

²⁰⁸ Tassie 2003: 94.

²⁰⁹ Tassie 2003: 95.

²¹⁰ Farouk 2023: 110.

Tetovaže su također bile povezane s božicom Hathor i stoga, seksom, ljubavlju, glazbom i plesom. Iako je bilo mnogo rasprava o tome jesu li preddinastijski Egipćani kontinuirano prakticirali tetoviranje ili ne, jaki fizički dokazi nisu pronađeni, a znanstvenicima je prepušteno da daju svoja različita tumačenja uzoraka na preddinastijskim figuricama. Međutim, čini se da otkriće triju tetoviranih mumija u Deir el-Bahariju pruža fizički dokaz koji pokazuje da se tetoviranje odvijalo u starom Egiptu u XI. dinastiji – ako se prihvati da su te mumije kulturno egipatske, a ne nubijske žene. Identifikacija igala za tetoviranje u arheološkim kontekstima pomogla bi pružiti potpuniju sliku ove prakse.²¹¹

Egipćani su prepoznavali nadmoć muškaraca u pogledu fizičke snage i biološke prednosti. No, bili su svjesni da je bolje da vlast preuzme žena u slučaju smrti muškog kralja, nego da ju preuzme nekakav ratni vođa. Žene koje su spomenute ovdje, a i većina njih koja je imala vladajuću ulogu u staroegipatskom društvu, do nje nisu došle nasiljem, već kroz politički dogovor. Žene su bile svjesne krhkosti svog položaja i znale su da moraju stalno jačati svoju moć, umjesto da se bave ratovanjem. To ih je činilo nezamjenjivima u kriznim situacijama. Staroegipatsko društvo je uzdizalo kraljice jer su one, za razliku od muškaraca, rijetko pribjegavale vojnim osvajačkim pohodima i agresiji koja stvara razdor.²¹²

9. Značajne žene staroegipatske povijesti

Kraljevska vlast u Egiptu, iako prvenstveno muška, ne može se promatrati bez uloge žena. Kralj nije mogao vladati bez supružnice, pa su kroz povijest egipatski kraljevi uvijek imali kraljice, unatoč tome što su neki od njih možda bili homoseksualci. Kako ženski ekvivalent kraljevskoj moći, one su bile potrebne za plodnost Egipta te su kao kraljice sudjelovale u ritualima obnove i ponovnog rađanja, a ujedno su bile i među rijetkima koji su imali pristup svetim prostorijama s kraljem.²¹³

Kraljeva supruga je nakon kraljeve majke, bila najvažnija žena kraljevske obitelji jer se od nje očekivalo da će roditi njegovog sina i nasljednika prijestolja. Kako bi osigurao nasljednika, egipatski je kralj bi poligaman te je imao više žena – a to je rijedak slučaj poligamije u staroegipatskom društvu. Kralj se mogao ženiti unutar kraljevske obitelji, ali i s ženama koje nisu bile kraljevskog podrijetla. U određenim razdobljima, kao što su rano Staro

²¹¹ Tassie 2003: 99.

²¹² Cooney 2018: 14.

²¹³ Graves-Brown 2010: 129.

kraljevstvo i Srednje kraljevstvo znamo da se kralj ženio svojom sestrom ili polusestrom – kako bi osigurao zadržavanje vlasti unutar obiteljske loze.²¹⁴

Od najranijih vremena u starom Egiptu, kraljeva majka bila je priznata kao posebno važna osoba, a kroz popise egipatskih vladara koje donosi Maneton znamo da žene mogu biti kraljevi.²¹⁵ Smatra se da je nesumnjivo mnogo puta žena djelovala regent jer su kraljice često preuzimale vlast kada njihovo dijete nije bilo dovoljno staro da samostalnu vladavinu.²¹⁶

No, osim majki u društvu spomenut ćemo i neke kraljice koje su ostavile veliki utjecaj na staroegipatsko društvo, a i važnu nam znanstvenicu iz Aleksandrije koja je kao obična žena uspjela poput brojnih vladarica, pasivno uspostaviti moć u egipatskom društvu.

9.1. Merneit

Merneit je bila kraljica I. egipatske dinastije (3000. – 2890. pr. Kr.), koja je stupila na prijestolje kao majka kralja koji je bio premlad da bi vladao sam. Arheolozi su njezino ime, popraćeno titulom „Kraljeva majka“, pronašli na pečatima iz njezine grobnice i iz kompleksa grobnica njezina sina, kralja Dena.²¹⁷ Kao majka božanskog Horusa, ona bi se pobrinula za obuku njegovog uma i tijela uma i tijela te pripremu za ulogu birokrata, zemljoposjednika i ratnika. Pobrinula bi se, na kraju, da njegov harem bude pun lijepih mladih žena, spremnih roditi potencijalne nasljednike.²¹⁸ Ne zna se ništa o Merneitinoj osobnosti ili njezinu odgoju. S kakvim se preprekama suočavala dok je bila regentica, koliko je imala godina kada je odgovornost za upravljanje Egiptom bačena na nju, je li bila prestravljena tom mogućnošću i ispitivana na svakom koraku ili je bila spremna na izazov. Ne zna se kako je umrla jer njezina mumija nije sačuvana, a čak i da se pronađe, uzrok smrti je teško definirati.²¹⁹

Merneit danas prepoznajemo kao ključnu figuru s izuzetno važnom ulogom unutar kraljevske obitelji i društva. Sve više dolazimo do spoznaje o njezinoj moćnoj ulozi vladarice, no prema Setheu, Merneit ne bi mogla doseći takvu poziciju da nije imala ulogu regentice mladom faraonu i nasljedniku. Međutim, nejasno je kako je neudana Merneit već imala vlastiti *serekh* s imenom božice Neith uz ime Horusa svog oca – Horusa Đera, na pečatima pronađenim

²¹⁴ Sabbahy 2022: 140.

²¹⁵ Man. *Aeg.*

²¹⁶ Sabbahy 2022: 154.

²¹⁷ Cooney 2018: 27.

²¹⁸ Cooney 2018: 29.

²¹⁹ Cooney 2018: 29.

u njenoj mastabi. Ova otkrića nas potiču na dublju analizu materijalnih dokaza koji bi mogli pomoći u otkrivanju stvarne moći Merneit tijekom I. dinastije ranodinastičkog razdoblja.²²⁰

Iako je danas izgubljena, glavna kraljevska palača u Memfisu bila bi izgrađena od blatne opeke, ožbukana i obojena u blještavu bijelu boju koja je odražavala sunčev sjaj. Duž cijele vanjske strane, zidovi palače bili su izgrađeni s udubljenim nišama, a svaka je niša možda bila obojena briljantnim crvenim i žutim okerima, čađom i egipatskim plavim i zelenim pigmentima.²²¹ Unutar zaštićenih zidina takve palače Merneit je vjerojatno odrastala.²²² Njezin visoki položaj kasnije u životu kao regentice svome sinu svjedoči da je njezin status u palači bio visok. Njezina je majka morala biti jedna od najomiljenijih supruga kralja Đera, visokog elitnog statusa, vjerojatno iz bogate obitelji, možda vrlo lijepa.²²³

Nakon smrti kralja Đera, novi kralj Đet priprema ukop svoga oca. Tijekom vladavine Đera grobnice su imale veliki broj komora unutar mastaba, a samo u njegovom pogrenom kompleksu je pronađeno 587 grobnica ritualno žrtvovanih ukopa.²²⁴ Merneit je nakon toga služila kao jedna od mnogih žena kralja Đeta.²²⁵ Ali, koliko god Đetova vladavina bila duga, završila je neočekivano, prije nego što je bilo koji od njegovih sinova mogao odrasti. Ovo je bila prva dokumentirana kriza nasljedstva u Egiptu, a dogodila se kada je regionalna država još bila u povojima. Odabrani sin, Den – bio je premlad da bi sam vladao. Time već u I. dinastiji, imamo dokaz da je žena prvi puta bila na vlasti – nosila je ženski oblik Horusova imena – Horit Meret-Ra.²²⁶ Merneit, dječakova majka, postavljena je na vlast, čini se, kako bi umjesto njega donosila praktične odluke. Merneit je postala jedna od prvih zabilježenih u dugom nizu kraljica-regenata koje su vladale umjesto sinova kojima su trebali vrijeme i zaštita da izrastu u prave nasljednike.²²⁷

Oko Merneitinog spola postojale su neke rasprave no, napredak u razumijevanju egipatskih hijeroglifa između vremena Petrieja i Emeryja pokazalo je da je ime Merneit žena – „Voljena od božice Neit“, te je pečat faraona Dena potvrdio da je bila „Kraljeva majka“. To je dokazalo da je Merneit bila žena i vjerojatno supruga faraona Đeta i majka Dena. Isprva smatrana faraonom, nakon otkrića da je žena, njezin je status smanjen na kraljicu-suprugu.

²²⁰ Pätznick 2017: 287.

²²¹ Cooney 2018: 30.

²²² Cooney 2018: 31.

²²³ Cooney 2018: 32.

²²⁴ Tomorad 2023: 181.

²²⁵ Cooney 2018: 36.

²²⁶ Tomorad 2023: 181.

²²⁷ Cooney 2018: 41.

Najbolji dokaz koji imamo da je Merneit vladala umjesto sina je njezino uključivanje u nekoliko popisa kraljeva. To uključuje suvremene tekstove koji je nazivaju Kraljevom majkom u nizu drugih monarha i, možda, na velikom *Kamenu iz Palerma*, monumentalnom hramskom natpisu koji imenuje svakog egipatskog kralja od I. do V. dinastije (3000. – 2345. pr. Kr.), koji se sada čuva u muzeju u sicilijanskom gradu Palermu.²²⁸ Merneitina prva odgovornost kao vladarici, bila je pokopati svog muža, kralja Ćeta, u još jednoj rundi žrtvovanja i ekonomskog ekscesa. To bi apsolutno dokazalo njezinom narodu da njezin mladi sin može sjediti na svom prijestolju bez pomoći, siguran i opunomoćen.²²⁹ Kraljeva majka bi bila ključna dvorjanka, čak i nakon što je kralj dostigao zrelost, održavajući kraljev harem punim, bdijući nad jaslicama kraljevske djece i pažljivo prateći zbivanja na dvoru. U Merneitnom slučaju, njezina uloga „Kraljeve majke“ bila je još cjelovitija, jer je donosila sve praktične odluke za kralja koji je bio premlad da vlada.²³⁰

Popis kraljeva iz *Palermskog kamena* spominje kralja Dena i uključuje postignuća iz godine u godinu njegove vladavine, uključujući čudne i nejasno shvaćene događaje poput "Prvi put za brojanje zlata" u godini 4. i "Drugi popis brojanja stoke" u godini 5. – oboje su bili formalni prikazi kraljevog bogatstva i morali su se dogoditi pod vladavinom njegove majke. Merneit je jačala ekonomske temelje svoje zemlje, znajući da s većim bogatstvom dolazi i politička moć.²³¹ U početku se mislilo da Merneitina grobnica pripada kralju kada ju je otkrio britanski arheolog W. M. Flinders Petrie 1900. g. Pokopana je u kraljevskoj nekropoli Abidos, u istoj postavi velikih kraljeva I. i II. dinastije, u grobnici istih približnih dimenzija i iste tehnike gradnje i materijala kao i muškarci prije i poslije nje. Arheolozi koji su otkrili grobnicu pitali su se zašto ime Merneit nije bilo popraćeno hijeroglifom sokola na vrhu, jer je to označavalo boga Horusa i utjelovljenog božanskog kralja, što je neophodan dodatak imenu svakog kralja na takvoj steli. Tek otkrićem kratkog popisa kraljeva iz susjedne grobnice su arheolozi shvatili da je Merneit žensko, vjerojatno kraljica. U središnjoj komori te grobnice pronađene su dvije kamene stele, od kojih je jedna netaknuta i nosi ime Merneit.²³² Na kratkom popisu kraljeva napravljenom neposredno nakon njezine smrti, Merneitino ime je napisano između imena kralja Ćeta i kralja Dena, popraćeno titulom Kraljeva majka. Ali zašto bi „Kraljeva majka“ bila pokopana kao kralj? Arheolozi su shvatili da je Merneit morala djelovati kao regent za kralja

²²⁸ Palermo: *Museo Archeologico Regionale Antonio Salinas*, inv. br. 1028

²²⁹ Cooney 2018: 42.

²³⁰ Cooney 2018: 45.

²³¹ Cooney 2018: 47.

²³² Middleton 2023: 57.

Dena: njezina je moć bila toliko opipljiva da je njezin sin mislio da zaslužuje kraljevsku čast.²³³
U Kairu se čuva poznata stela Merneit.²³⁴

Sjećanje na Merneit bilo je kratkotrajno, no ipak je njezina vladavina spasila egipatsko kraljevstvo. Ona se doista pojavljuje na popisu kraljeva pronađenom u grobnici njezina sina – ali samo nekoliko vladavina kasnije, na natpisima iz posljednjeg dijela I. dinastije iz grobnice Qa'a, jednog od Denovih nasljednika, ime Merneit se više ne spominje.²³⁵ Nemoguće je napisati njezinu biografiju, zato što nema tijela, nema povijesnih zapisa koji bi nam omogućili pristup njezinome životu, no arheologija nam unatoč tome, pokazuje njezino postojanje i važnost te nam dokazuje da su žene iz najranijih faza egipatske povijesti mogle uživati u visokom statusu te vladati zemljom.²³⁶

Kada je Merneit preminula, njezino ime nestalo je s službenih kraljevskih popisa, kao što će kasnije nestati i imena drugih vladarica poput Hatšepsut.²³⁷ No možemo zaključiti da ni jedna druga kraljica iz ranodinastijskog razdoblja nije posjedovala toliko kraljevskih privilegija niti dosegla moć koju je Merneit posjedovala. Ona je bila jedina žena ikada pokopana kao punopravna vladarica u dvostrukom kraljevskom pogrebnom kompleksu u Abidosu. Njezina grobnica u Sakari prikazuje veliku raskoš – raskoš kakvu su imali najveći vladari ranodinastičkog razdoblja.²³⁸

9.2. Hatšepsut

Hatšepsut je stekla svoju moć tijekom XVIII. dinastije (1550. – 1295. pr. Kr.), dok je Egipat bio u usponu, a ne dok je tonuo u brojne krize poput ekonomskog razaranja i građanskog rata. Ona je jedina žena koja je ikad preuzela vlast kao kralj u drevnom Egiptu, u vrijeme prosperiteta i širenja – i stoga su mnogi povjesničari tumačili njezino kraljevanje kao ambiciozno i nemoralno otimanje vlasti. Osim što je preuzela vlast u vrijeme prosperiteta i širenja, djelovala je kao namjesnica za dječaka koji nije bio njen sin, a zatim je produžila svoju

²³³ Cooney 2018: 49.

²³⁴ Kairo: *Egyptian museum*, inv. br. 34450.

²³⁵ Cooney 2018: 54.

²³⁶ Middleton 2023: 61.

²³⁷ Pätznick 2017: 298.

²³⁸ Pätznick 2017: 299-300.

vlast nad Egiptom na više od dva desetljeća – najduži mandat od bilo koje žene vođe drevnog Egipta.²³⁹

Unatoč svim svojim kršenjima pravila, Hatšepsut je nekako uspjela učiniti sve kako treba – osigurala je i proširila granice, obogatila elite, izgradila kamene kuće za bogove diljem zemlje te se uključila u riskantne trgovačke pothvate s dalekim zemljama - i ostavila je Egipat boljim nego što je bio prije njene vladavine.²⁴⁰ No kao što Hatšepsut otkriva, uspjeh može biti nezgodan. Ako se provodi tradicionalno, kao što bi bogovi očekivali, dobra vladavina je apstraktna, nešto za što bi drugi vođa lako mogao uzeti zasluge. Doista, Hatšepsutin vlastiti nećak i suvladar kasnije će izbrisati njezino ime na kipovima i tekstovima te prepisati zasluge svom ocu ili djedu za većinu onoga što je ona učinila.²⁴¹ Hatšepsut predstavlja najmoćniju od svih egipatskih kraljica, no malo tko danas može uopće izgovoriti njezino ime.²⁴²

Tutmozis I., njezin otac, bio je rođeni ratnik, proširio je granice Egipta dalje u Levant prije nego što su to učinili tebanski kraljevi iz e XVII dinastije. Uništio je pokrajine Nubiju i Kuš koje su proizvodile zlato, osiguravši više prihoda od minerala nego što je Egipat dugo vidio. Iz njegovog su harema proizašla brojna djeca– sinovi i kćeri s malo znakova incesta kako bi njegova nova krv ojačala kraljevsku lozu. Njegova najstarija kći bila je Hatšepsut – potomak njegove žene na najvišem položaju te je time povezana sa starom linijom XVIII. dinastije: časna krvna loza za princezu koja će biti proglašena najvišom svećenicom Egipta. Hatšepsut je naučila zazive i sudjelovala u svetim i tajnim ritualima, navodno sa samim bogom Amonom, a prirodu tih rituala možemo samo nagađati.²⁴³

Sa svojim novim položajem visoke svećenice, ona dobiva brojna materijalna bogatstva koja dolaze s institucionalnim kućanstvom. Ona dolazi na poziciju žene boga Amuna – moćne svete žene koja je kontrolirala vlastitu palaču, zemlje koje donose prihod, riznice i stotine osoblja od svećenika preko knjigovođa do farmera koji obrađuju njezina polja. Bila je obrazovana, uvježbana u donošenju odluka, bogata palačama i imanjima i bila je u bliskom kontaktu s najmoćnijim svećenicima u Egiptu — da ne spominjemo samog kralja, njezina oca Tutmozisa I.²⁴⁴

²³⁹ Cooney 2018: 93.

²⁴⁰ Cooney 2018: 93.

²⁴¹ Cooney 2018: 93.

²⁴² Cooney 2018: 94.

²⁴³ Cooney 2018: 99.

²⁴⁴ Cooney 2018: 100.

Nakon očeve smrti, više nije bila „Kraljeva kći“ ni po čemu osim po tituli. Morala se povezati s jednim od svoje braće kao žena, kao kraljica. Odabran je jedan od njene braće, kojeg povjesničari nazivaju Tutmozis II., nespreman i nezdrav dječak, čini se, na temelju onoga što su antropolozi primijetili pregledom povećanog srca i kože na njegovoj mumiji. Bez obzira na to, sada je bio pozvan da ispuni svoje dužnost sljedećeg Horusa, „Zlatnog sokola“. Njegovom kraljevskom suprugom postaje Hatšepsut – najviša svećenica u zemlji, prvorođena kći Tutmozisa I.²⁴⁵ Znanstvenici raspravljaju o duljini njegove vladavine, kao i o svemu što se dogodilo prije 3500 godina; vladao je ili tri, devet ili deset godina. Ako bi se moglo pretpostaviti da je vladao tri godine, to bi bolje odgovaralo maloj količini materijala koji je ostao iz njegove vladavine i objasnilo zašto je Hatšepsut uspjela steći toliku moć nakon što je Tutmozis II preminuo.²⁴⁶ Tutmozis II. preminuo je 1479. godine, a s obzirom da je sa svojom sestrom i prvom ženom Hatšepsut imao samo kćer Neferure, na prijestolju ga nasljeđuje njegov maloljetni sin Tutmozis III. čija je majka bila Iset, faraonova druga kraljica.²⁴⁷

Kada je izabran sljedeći kralj, djetetova majka nije djelovala kao njegov namjesnik jer je tebanska obitelj učvrstila svoju vlast unutar Egipta te nije htjela da itko drugi vlada u ime njihova budućeg kralja, dakle vladavinu time preuzima Hatšepsut – ženski potomak stare obitelji kralja Ahmosea i nove loze kralja Tutmozisa, kojoj je bilo dopušteno vladati umjesto njezinog premladog nećaka. Hatšepsut je napravila svoj prvi korak na svom putu do kraljevanja.²⁴⁸

Bila je „Božja žena Amona“ s kojom su mnoge elite već radile i napredovale. Izbor Hatšepsut za regenta morao je utjecati na odluku o tome koji će princ biti izabran za sljedećeg kralja. Odabir Hatšepsut značio je odbacivanje svakog djeteta sa snažnom i utjecajnom majkom – i, šire, snažnom elitnom obiteljskom lozom – i stoga je zahtijevao dječaka čija je majka bila slabo obrazovana ili neprikladna za vladanje, ili oboje. Osim toga, Hatšepsutina je vladavina oblikovala izbor sljedećeg vladara.²⁴⁹

Količina proizvodnje materijalnih dobara za vrijeme Hatšepsutine vladavine je zapanjujuća. To je svakako bio dokaz rastućeg bogatstva i moći Egipta. Hatšepsut je podizala više spomenika nego ikada prije. Eksplozija u stvaranju nekraljevskih spomenika govori o

²⁴⁵ Cooney 2018: 101.

²⁴⁶ Cooney 2018: 101.

²⁴⁷ Pernjak & Tomorad: 2018: 79.

²⁴⁸ Cooney 2018: 104.

²⁴⁹ Cooney 2018: 109.

promjenjivoj ravnoteži između kralja i elite – a ono što je bilo jako upečatljivo bila je uzlazna putanja onih elita koje su služile pod Hatšepsut kao regenticom.²⁵⁰

Unutar egiptologije javlja se ideja da je preuzela vlast jer je to zahtijevala njezina ambicija. Ovakvo razmišljanje proizlazi iz onoga što bismo mogli nazvati hipotezom o velikom čovjeku, koja se temelji na uvjerenju da jedna osoba može doći u mjesto i vrijeme i preuzeti autoritet, čak i ako drugi to ne žele.²⁵¹ Hatšepsut je bila spremna stvoriti ravnotežu moći među elitama, i držala je status osobe koja u sebi nosi čistu kraljevsku krv.²⁵²

Hatšepsut je svoju vladavinu započela iz nepovoljnog položaja. Kakva god bila stvarnost situacije, nema dokaza da se previše borila protiv njih. Ipak je bila tradicionalist te je podržavala status quo.²⁵³ Njezin je posao bio vidjeti kako Egipat i dalje jača, vidjeti kako njezin nećak postaje kraljem i vidjeti kako njezina obiteljska dinastija napreduje. Kada je služila svom ocu, Tutmozisu I, kao Božja žena Amona, bila je kraljeva kći. U muzeju Metropolitan u New Yorku imamo skarabej s natpisom za Božju suprugu Hatšepsut.²⁵⁴ Reljefi koji su nastali u prvim godinama njezine vladavine, prikazuju je kao kraljicu i „ženu velikog kralja“ Tutmozisa II., a na njima se nalazi i Tutmozis III. – njezin nećak i budući faraon.²⁵⁵ Jedan od važnijih prikaza Hatšepsut i Tutmozisa III. nalazi se u *Vatikanskom muzeju*, a to je stela prikazuje i slavi radove u Zapadnoj Tebi, a na njoj je ona prikazana s plavom krunom, dok je Tutmozis III. prikazan sa bijelom krunom Gornjeg Egipta.²⁵⁶ Osim toga u *Metropolitanskom muzeju* u New Yorku, imamo jedan od rijetkih prikaza Hatšepsut u ženskoj odjeći i njezine titule su i dalje u ženskom rodu.²⁵⁷ No, ubrzo se vide nove promjene, naime kako bi opravdala svoj dolazak na vlast, ignorirala je svog posinka te je izmislila priču o koregenstvu sa svojim ocem te potaknula priče koje su potvrđivale njezino božansko podrijetlo.²⁵⁸

Hatšepsut je dobila izvrsnu obuku za tešku situaciju u kojoj se sada našla. Naučila je kako vladati političkom moći od najboljih, a u ranim fazama svoje vladavine je shvatila kako je važno dobro upravljati ljudskim resursima – time bi mogla kontrolom nad elitom preuzeti još veću vlast.²⁵⁹ Hatšepsutin drugi način da poveća svoj utjecaj bili su sami bogovi te je

²⁵⁰ Cooney 2018: 113.

²⁵¹ Cooney 2018: 113.

²⁵² Cooney 2018: 114.

²⁵³ Cooney 2018: 115.

²⁵⁴ New York: *The Metropolitan Museum of Art* inv. br. 36.3.14.

²⁵⁵ Pernjak & Tomorad 2018: 79.

²⁵⁶ Vatikan: *Gregorian Egyptian Museum*, inv. br. 22780.

²⁵⁷ New York: *The Metropolitan Museum of Art*, inv. br. 29.3.3.

²⁵⁸ Pernjak & Tomorad 2018: 80.

²⁵⁹ Cooney 2018: 116.

smatrala da su njezini postupci dijelovi dužnosti koji su joj božanski naloženi.²⁶⁰ Njezino je božansko rođenje prikazano na brojim reljefima kojima su dekorirani zidovi hrama u Deir el-Bahriju.²⁶¹ Hatšepsut je ispunjavala uloge za dvoje djece sljedeće generacije – djelujući kao poglavar države za Tutmozisa III., ali također djelujući kao „Božja žena Amuna“ za svoju kćer Neferure. Praktično govoreći, u ovom trenutku svoje karijere, ona nije bila ništa više od čuvara mjesta koje je čekalo da ovi kraljevski potomci odrastu.²⁶² Budući da je ona preuzela „muški“ aspekt vlasti, odlučila je da treba pronaći nekoga tko će preuzeti ženski dio vlasti te je za to odabrala svoju kćer Neferure koju je zatim udala za svog posinka i nećaka Tutmozisa III. kako bi dodatno ojačala svoju vlast.²⁶³

Hatšepsut i njezini savjetnici radili su na tome da taj položaj učine što trajnijim. U prvih pet godina vladavine Tutmozisa III. poslala je svog najpouzdanijeg službenika, Senemuta, u Asuan da iz kamenoloma crvenog granita izrežu dva ogromna obeliska koji je zatim tvrdio da su oni naručeni "po moći njezinog veličanstva" – ta je izjava predviđala Hatšepsutino buduće kraljevanje.²⁶⁴ Nije ju mogao nazvati kraljem, ne još, ali je mogao podsjetiti sve koji su krenuli kroz asuanski katarakt da ova žena već obavlja posao kralja i da je bolje da to ne zaborave.²⁶⁵ Hatšepsut je bila oprezna, no ipak otvoreno je objavila svoje namjere da formalno preuzme najveću moć u Egiptu prije nego što je to stvarno napravila. S takvim predznakom, možda nitko nije bio iznenađen kada je čuveno Amunovo proročište otkrilo da ju je odabralo za svog vođu, označivši je za kralja pred svim svojim narodom na jednom od najjavnijih vjerskih festivala u Tebi.²⁶⁶ Zahvaljujući bliskoj vezi s Hatšepsut, već je spomenuti Senemut postao jednim od najutjecajnijih činovnika te čuvarom Amonovog hrama u Karnaku, a njegov je lik uklesan na zidovima Hatšepsutinog hrama u Deir el-Bahriju.²⁶⁷ Njegov značaj vidimo i kroz kip koji se nalazi u Britanskom muzeju gdje je on prikazan s Hatšepsutinom kćeri Neferure, a pronađen je u hramu boga Amona.²⁶⁸

Možda je čak dobila svoje prijestolno ime – *Maatkara, Raova Duša je Istina* – vrsta imena rezervirana za kralja - prije nego što je stvarno postala kralj, što sugerira da su egipatski

²⁶⁰ Cooney 2018: 118.

²⁶¹ Pernjak & Tomorad 2018: 81.

²⁶² Cooney 2018: 119.

²⁶³ Pernjak & Tomorad: 2018.

²⁶⁴ Cooney 2018: 120.

²⁶⁵ Cooney 2018: 120.

²⁶⁶ Cooney 2018: 121.

²⁶⁷ Pernjak & Tomorad 2018: 81.

²⁶⁸ London: *The British Museum*, inv. br. EA174

svećenici bili više uloženi u njezinu buduću faraonsku moć nego bilo koji drugi dio društva.²⁶⁹ U konačnici, Hatšepsutin uspon na položaj kralja bio je neopoziv. Osim dobre diplomacije i obrazovanjem u religijskim području, ona je redefinirala sebe kako bi prihvatila patrijarhalni sustav nasljeđivanja, te je nosila kraljevski kilt, bradu i periku.²⁷⁰ Ona kroz svoje umjetničke prikaze prikazuje idealnog staroegipatskog vladara – onoga koji preuzima „muški“ aspekt vlasti te ima božansko podrijetlo.²⁷¹ Kroz prikaz velike klečeće figure Hatšepsut u *Metropolitanskom muzeju* u New Yorku, vidimo prikaze tih muških aspekata vlasti – nosi lažnu bradu.²⁷²

Vladavina Hatšepsut bila je izrazito prosperitetno razdoblje u staroegipatskoj povijesti. Tijekom njezine je vladavine došlo do procvata građevinskih projekata i javnih radova. Najpoznatiji od njih je hram Deir el-Bahari, koji je impresivno arhitektonsko čudo koje još i danas stoji i svjedoči širine njezinih ambicija.²⁷³ U *Metropolitanskom muzeju* u New Yorku možemo vidjeti model hrama kraljice Hatšepsut u Deir el-Bahriju.²⁷⁴

Saznajemo da je umrla 13. dana, šestog mjeseca u 22. godini vladavine, vjerojatno 1458. g. pr. Kr., a prikaz toga imamo ne steli podignutoj u Armantu.²⁷⁵ Pokopana je svečano i s punim poštovanjem koje je zahtijevala njezina pozicija, prema svim arheološkim otkrićima u Dolini kraljeva. U Karnaku je Tutmozis III. čak dovršio neke od njezinih građevina i reljefa u njezino ime, pobožno dovršivši njezinu *Crvenu kapelu* u svetom središtu Amunova hrama i pažljivo dodavši svoje ime na gornje tamnosive kamene obrube. No, dolazi do preokreta te je Tutmozis III. započeo sasvim drugačiju kampanju – onu koja se usredotočila na ponovno pisanje prošlosti i uklanjanje njegove tete. Počeo je tako što je neke od Hatšepsutinih kolosalnih kipova pripisao svom ocu Tutmozisu II. i djedu Tutmozisu I.²⁷⁶

9.3. Hipatija

Spomenuli smo da su se neke žene bavile znanostima, te ćemo u ovom dijelu spomenuti jednu značajnu egipatsku znanstvenicu po imenu Hipatija. Hipatija je bila egipatska

²⁶⁹ Cooney 2018: 121

²⁷⁰ Cooney 2014: 218.

²⁷¹ Pernjak & Tomorad 2018: 81.

²⁷² New York: *The Metropolitan Museum of Art*, inv. br. 29.3.1.

²⁷³ Pernjak & Tomorad 2018: 81.

²⁷⁴ New York: *The Metropolitan Museum of Art*, inv. br. 2012.139.

²⁷⁵ Tomorad 2018: 82.

²⁷⁶ Cooney 2018: 147.

matematičarka, astronomkinja i filozofkinja koja je živjela u turbulentnom razdoblju u povijesti Aleksandrije. Bila je vodeća svjetska matematičarka i astronomkinja u to vrijeme te je također bila popularna učiteljica neoplatonističke filozofije.²⁷⁷

Hipatija je provela život u Aleksandriji, gdje je živjela s ocem Theonom i tamo je okupila učenike, koji su došli iz Aleksandrije, i iz drugih dijelova Egipta te iz dalekih zemalja. Kao stalni stanovnik grada, učenjak i lijepa žena u mladosti, i svjedok mnogim događajima u Aleksandriji, izazivala je poštovanje a, u nekim krugovima, i kontroverze.²⁷⁸ Kao kći iz ugledne obitelji, Hipatija je od djetinjstva imala pristup visokome obrazovanju.²⁷⁹ Njezin je otac bio ugledan matematičar i astronom te je svoje znanje prenio na Hipatiju. Nažalost, više je znano o sveobuhvatnosti Hipatijinog obrazovanja nego o stvarnom procesu kroz koji ga je stekla. Izvori navode da je bila “potpuno obučena u matematičkim znanostima” od svog oca i da su se njezini interesi su se na kraju proširili na proučavanje “drugih oblika filozofije” do te mjere da je čak i nadmašila svog oca – to nam sugerira da je jasno ovladala jezikom, gramatikom i filozofijom.²⁸⁰ Hypatia je prvi put bila izložena filozofiji u školi njezina oca kroz njegove prikaze gdje je stavljao filozofske tekstove u dijalog s matematikom.²⁸¹

U znak priznanja Hipatijinih intelektualnih atributa, nakon njezine smrti Michael Psellus joj je dodijelio naziv “Egipatska mudra žena.”²⁸² Kao suradnica svoga oca, bila je iznimno cijenjena u izvorima, koji je opisuju kao matematičarku koja je nadmašila očeve talente. Philostorgius, na primjer, piše da, iako ju je otac uveo u matematička istraživanja, zasjenila ga je ne samo u području matematike nego, prije svega, i u području astronomije.²⁸³ Hesihijev popis Hipatijinih matematičkih titula sugerira da se bavila radovima domaćih aleksandrijskih matematičara – napisala je komentare na Apolonija iz Pergea čije se djelo bavilo geometrijom; na Diofanta, koji je živio oko sredine trećeg stoljeća naše ere; i na djelo pod naslovom *Astronomski kanon*.²⁸⁴ Diofant je bio i nastavlja se smatrati najtežim matematičarem antike. Nekoliko znanstvenika vjeruju da je opstanak većine njegove Aritmetike zbog kvalitete Hipatijinih razjašnjenja.²⁸⁵ Hipatija je nakon očeve smrti samostalno nastavila njihove projekte, kao zreli učenjak. Izvori navode da je svojim učenicima predavala

²⁷⁷ Deakin 2007: 13.

²⁷⁸ Dzielski 1995: 66.

²⁷⁹ Watts 2017: 26.

²⁸⁰ Watts 2017: 26.

²⁸¹ Watts 2017: 35.

²⁸² Dzielski 1995: 67.

²⁸³ Dzielski 1995: 70.

²⁸⁴ Dzielski 1995: 71.

²⁸⁵ Dzielski 1995: 71.

o matematičkim i astronomskim temama, ali ih nije uključivala u uređivanje ili komentiranje tekstova aleksandrijskih matematičara i astronoma.²⁸⁶ Kao rezultat njezina učenja Sinezije je uspio konstruirati astrolab.²⁸⁷

Hipatija se već utvrdila u društvu kao izuzetna intelektualna sila u Aleksandriji do svoje tridesete godine. Bila je Theonova najbolja učenica i isticala se pred aleksandrijskom intelektualnom elitom kao matematičarka koja najviše obećava u gradu.²⁸⁸ Međutim, ona je također razvila sofisticirano razumijevanje suvremenih trendova u filozofiji. S njezinom neupitnom matematičkom vjerodostojnošću, Hipatijino prihvaćanje filozofije imalo je potencijal promijeniti intelektualnu ravnotežu u gradu – ideje filozofa postaju vjerodostojnije i privilegirane od ideja matematičara.²⁸⁹

Škola je počela nuditi mnogo opsežniju poduku u učenju Platona, Aristotela i drugih filozofa pod Hipatijinim vodstvom. Odlukom da predaje i matematiku i višu razinu filozofskih tekstova u istoj školi, Hipatija je mogla poučavati učenike koji su željeli samo osnovno obrazovanje iz matematike, kao i one koji su tražili dublje, integriranije matematičko i filozofsko obrazovanje. Hipatijin kurikulum može se rekonstruirati samo na neprecizan način, ali je jasno da je ponudila temeljitu i sofisticiranu obuku. Njezin vlastiti matematički rad sugerira da je slijedila Theonove korake pri određivanju matematičkog kurikuluma.²⁹⁰ Filozofski tekstovi koje su njezini studenti čitali pokazuju da je njezino podučavanje na tom području kombiniralo raspravu o kanonskim filozofskim tekstovima i novijim interpretativnim tradicijama koje su se oko njih razvile.²⁹¹

Neoplatonisti Porfirije i Plotin dali su filozofski okvir na kojem je Hipatija temeljila svoje učenje. Plotinijevo i Porfirijevo učenje usredotočeno je na osnovno pitanje kako je ljudska duša napustila svijet nematerije, način na koji je sišla u svijet materije i mehanizme pomoću kojih može pronaći put natrag. Sokrat Skolastik je pak tvrdio da je Hipatija predvodila plotinovsku tradiciju platonskog učenja. On u biti kaže da je Hipatija bila plotinovska platoničarka.²⁹² Do 380-ih Aleksandrija je bila većinom kršćanski grad, a većina učenika koji su ušli u Hipatijinu školu iz Aleksandrije te susjednih regija bili su kršćani. U Hipatijinom slučaju, kršćani u njezinoj školi uključivali su ličnosti poput libijskog aristokrata Sinezija i

²⁸⁶ Dzielski 1995: 72.

²⁸⁷ Dzielski 1995: 73.

²⁸⁸ Watts 2017: 37.

²⁸⁹ Watts 2017: 37.

²⁹⁰ Watts 2017: 40.

²⁹¹ Watts 2017: 40.

²⁹² Watts 2017: 45.

njegove braće Eutropija i Aleksandra, sofista Atanazija i Sinezijeovog prijatelja Olimpa.²⁹³ Ništa ne upućuje na to da je Hipatijino učenje podilazilo kršćanima ili razvodnjavalo platonizam kako bi im ga učinilo lakšim za prihvatiti. Hipatija je svojim učenicima ponudila rigorozno filozofsko obrazovanje koje se postupno kretalo kroz ljestvicu vrlina za koje se smatralo da bi ih filozofi trebali svladati.²⁹⁴ Hipatija je također počela podučavati u trenutku duboke promjene u intelektualnom smjeru helenskog svijeta. Njezina je generacija bila možda posljednja koja je uspjela doživjeti nešto što se može približiti raznolikom i heterogenom tržištu filozofskih ideja tipičnih za helenističko i razdoblje Rimskog carstva. Preklapala se s posljednjim učiteljima za koje se zna da su davali prednost Aristotelu nad Platonom, kao i s posljednjim koji su podučavali epikurejske ideje u svojim učionicama.²⁹⁵

Do početka drugog desetljeća 5. stoljeća, Hipatijina predanost filozofskoj javnoj službi postavila ju je u središte novog, pragmatičnog aleksandrijskog statusa quo koji se pojavio u godinama nakon razaranja Serapeja. Gradsko vijeće i carski namjesnici zadržali su kontrolu nad političkim poslovima grada, nicejski biskup upravljao je najvećom kršćanskom skupinom u gradu, a Hipatijin krug modelirao je mogućnost suživota elite i crkve.²⁹⁶

Za vrijeme nereda u Aleksandriji i previranja za moć, Hipatija se činila kao najbolji neutralni arbitar. Filozofija je bila najcjenjenija znanost i dostojna časti onima koji su vodili poslove grada, a Hipatija je time utjelovila ideju grčkog, javno angažiranog, mudrog filozofa. U sukobu između Ćirila i Oresta, Hipatija je bila dobar simbolični i praktični vođa Orestove antićirilske koalicije.²⁹⁷ S obzirom da je bila u dobrim odnosu s Orestom koji je često tražio njezine savjete, kršćani su smatrali da je ona glavni razlog njegove tolerancije prema ostacima paganizma.²⁹⁸ U Hipatijinu svijetu obrazovanih guvernera i građanske elite, osebujna filozofija koju je prakticirala, upućivala je na prosvijećeni društveni konsenzus kojim se moglo omogućiti tradicionalnomj intelektualnom životu i kršćanima, suživot u gradu. Većina Aleksandrijaca, nije pripadala toj građanskoj eliti te je imala malo strpljenja za Hipatijina učenja. Nisu imali nikakvo filozofsko obrazovanje, nisu ga željeli te time nisu znali cijiniti važnost Hipatijinih intelektualnih ili političkih postignuća. Za Ćirilove pristaše koji su pripadali

²⁹³ Watts 2017: 46.

²⁹⁴ Watts 2017: 49.

²⁹⁵ Watts 2017: 50.

²⁹⁶ Watts 2017: 107.

²⁹⁷ Watts 2017: 113.

²⁹⁸ Tomorad 2015: 158.

ovoj skupini, Hipatija se nije činila se kao stup stabilnosti u Aleksandriji, već je izgledala je kao primarna prepreka u pomirenju Ćirila i Oresta.²⁹⁹

Odnosi između tadašnjeg patrijarha Aleksandrije, Ćirila, i magistrata Petra, s bizantskim prefektom Orestom nisu bili idilični.³⁰⁰ Skupina predvođena čovjekom po imenu Petar (koji je bio ili čitač ili prezbiter u crkvi) odlučila se suočiti s Hipatijom u ožujku 415. godine.³⁰¹ Kršćani su tako oteli Hipatiju iz njezinoga doma te su je odveli u Cezareju.³⁰² Ona je u javnosti bila nezaštićena te ju zbog toga gomila prosvjednika lako okružila. Situacija je vrlo brzo izmakla kontroli te su Hipatiju vukli ulicom i odveli u crkvu Cezareju duž aleksandrijske obale. Rulja ju je svukla i raskomadala joj tijelo koristeći polomljene crjepove, lako dostupno i iznenađujuće smrtonosno oružje za urbanu borbu. Jedan izvor navodi da su joj čak izrezali oči. Hipatijini osakaćeni ostaci potom su odneseni na mjesto zvano Ćinaron, gdje su spaljeni. No, ništa ne može biti dalje od duha kršćanstva poput masakra, borbi i sličnih događaja. Taj se nemili događaj, dogodio u ožujku, tijekom Korizme, u četvrtoj godini episkopata Ćirila, pod desetim konzulatom Honorija i šestim Teodozija.³⁰³ Suda spominje Ćirilovu ljubomoru kao razlog njezine smrti. Naime, on nije mogao podnijeti ideju da toliko ljudi poštuje neudanu ženu koja je također bila vlasnica svoga doma. Ćiril je zapravo obrlatio već ljute kršćane protiv Hipatije koji su je ubili i time su smatrali da je Ćiril uništio posljednje ostatke poganstva u Egiptu.³⁰⁴

Egipćani su prepoznavali nadmoć muškaraca u pogledu fizičke snage i biološke prednosti. No, bili su svjesni da je bolje da vlast preuzme žena u slučaju smrti muškog kralja, nego da ju preuzme nekakav ratni vođa. Žene koje su spomenute ovdje, a i većina njih koja je imala vladajuću ulogu u staroegipatskom društvu, do nje nisu došle nasiljem, već kroz politički dogovor. Žene su bile svjesne krhkosti svog položaja i znale su da moraju stalno jačati svoju moć, umjesto da se bave ratovanjem. To ih je činilo nezamjenjivima u kriznim situacijama. Staroegipatsko društvo je uzdizalo kraljice jer su one, za razliku od muškaraca, rijetko pribjegavale vojnim osvajačkim pohodima i agresiji koja stvara razdor.³⁰⁵

²⁹⁹ Watts 2017: 114.

³⁰⁰ Tomorad 2015: 158

³⁰¹ Watts 2017: 114.

³⁰² Tomorad 2015: 158.

³⁰³ Soc., *Hist. Ecc.* VII.15.

³⁰⁴ Suid., *Lex.* s.v. Hypatia.

³⁰⁵ Cooney 2018: 14.

10. Zaključak

U ovom radu nastojala sam dati prikaz svih glavnih aspekata života žene u staroegipatskom društvu. Žene su u starom Egiptu imale složenu i višestruku ulogu u društvu, odražavajući ravnotežu između tradicionalnih odgovornosti i unikatnog utjecaja na razne sfere života. Možemo reći da je pravni položaj žena u starom Egiptu bio izrazito napredan – one su zapravo imali visoku razinu autonomije i prava, to vidimo kroz brojne izvore koji nam pokazuju kako su žene mogle posjedovati, naslijediti te čak i u oporuci ostaviti tu imovinu kome su htjele. Na mnogo su načina bile zaštićene i cijenjene unutar društva. Zahvaljujući svojem položaju unutar društva, slobodno su i aktivno sudjelovale i u ekonomskim sferama života. Kao majke i domaćice, bile su središte obiteljske zajednice, odgajale su djecu i upravljale kućanskim poslovima. No, kućanski poslovi nisu bili jedino čime su se bavile, naime, izvan kuće, aktivno su se bavile poslovima – radile su u poljoprivredi, kao tkalje, dojilje, tužaljke, a neke su čak zauzimale i pozicije svećenica. Važno nam je spomenuti i ženu poput Hipatije, koja je dokazala da su žene izrazito mogle doprinijeti intelektualnoj sferi života, no kroz njezinu smrt otkrivamo i opasnosti politički samostalne žene. Brojne vladarice su oblikovale tradicionalne oblike vlasti time što su je preuzele kao faraoni. Hatšepsut je kroz svoju vladavinu pokazala sposobnost učinkovitog vladanja, a kroz život Merneit otkrivamo kako su žene imale utjecaj od ranih dinastijskih razdoblja, pa čak i ranije. Majčinstvo je bilo visoko cijenjena uloga, duboko povezana s religijskim i društvenim idealima, pri čemu je plodnost imala veliku važnost, što se vidi u upotrebi figurica plodnosti i rituala posvećenih božicama poput Hator. Osim fokusa na domaćinstvo, te intelektualne i pravne sfere života, žene su koristile modu i nakit kako bi oblikovale svoj identitete, a kroz tetovaže otkrivamo da su bile važan dio osobnog identiteta. Osim toga, možemo zaključiti da su žene bile cijenjenje i da je ostatak staroegipatskog društva shvaćao bit očuvanja života žene, te time možemo zaključiti da su one imale generalno dobru zdravstvenu skrb, a pogotovo onu koja je bila povezana sa reproduktivnim zdravljem. Žene su u starom Egiptu uživale izvanredan stupanj prava i sloboda u usporedbi sa ženama iz drugih starih kultura. Naime u brojnim su kulturama žene imale ograničenu autonomiju i loš položaj unutar društva, a mi smo već spomenuli metode kroz koje su one uživale u svojim slobodama. u mnogim drugim drevnim kulturama iste ere. Brojne su žene u starim kulturama, imala stoga kućna ograničenje, a ulazak u javnu sferu života bilo je nešto o čemu su samo sanjale, no egipatskim je ženama njihov pravni i društveni status omogućio sudjelovanje u značajnim ulogama, te su one zapravo bile te koji su aktivno mijenjale i oblikovale tradicije društva,

zahvaljujući društvu koje je prepoznalo načine na koje žene doprinose javnoj sferi – ono što njihovi suvremenici nisu omogućili ženama drugih starih kultura poput drevne Mezopotamije, Grčke i Rima.

Zaključno, ovaj nam rad pokazuje da su žene staroegipatske povijesti – kroz majčinstvo, brak, rad, pravni status i položaj unutar doma, kao i kroz iznimne primjere vladarica u starom Egiptu, imale ključnu ulogu u oblikovanju svojih društava. Njihovi doprinosi, iako često zanemareni u povijesnim narativima, bili su od središnje važnosti za ekonomski, društveni pa čak i politički život staroegipatske zajednice. Ovaj rad naglašava potrebu za uključivanjem i priznavanjem ženskih iskustava i doprinosa u cjelokupnom razumijevanju povijesti.

11. BIBLIOGRAFIJA

1. Izvori

Manetho. *History of Egypt and Other Works*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1940.

Herodot. *Povijest*. Zagreb: Matica hrvatska, 2000.

Soc., *Hist. Ecc.* - *Socrates of Constantinople, The Ecclesiastical History*. U: Schaff, P., *Nicene and Post-Nicene Fathers series II vol. 2*. New York-Edinburgh, 1994

Suid., *Lex.* - *Suidae, Lexicon*. U: Adler, A. (ur.) *Lexicographi Graeci vol. I pars IV*, Lipsiae, 1935.

2. Zbirke izvora za staru povijest

GRIFFITH, Francis Llewellyn (1898). *Hieratic papyri from Kahun and Gurob*, London.

GUNN, Battiscombe G. (1918). *The instruction of Ptah-hotep and the instruction of Ke'gemni; the oldest books in the world*. London

LICHTEIM, Miriam (1976). *Ancient Egyptian Literature, volume II: The New Kingdom*. Berkeley-Los Angeles-London.

PARKINSON, Richard (1991). *Voices From Ancient Egypt*. Norman.

3. Knjige i članci

AAL-GAOUDI, Hanaa i NERMIN Aly (2021). "The Characterization of Some Ancient Egyptian Funerary Linens from the Twenty-First Dynasty Discovered in the Bab El-Gasus Excavation." *The Journal of Egyptian Archaeology* 107: 115-128.

- AYAD, Mariam F. (ur.) (2022). *Women in Ancient Egypt: Revisiting Power, Agency, and Autonomy*. Kairo.
- CHARLES, River (ur.) (2013). *Legends of the Ancient World: The Life and Legacy of Queen Nefertiti*. Michigan.
- COONEY, Kara (2014). *The Woman Who Would Be King: Hatshepsut's Rise to Power in Ancient Egypt*. New York.
- COONEY, Kara (2018). *When Women Ruled the World: Six Queens of Egypt*. Washington, DC.
- COOPER, Dana i PHELAN Claire (ur.) (2017). *Motherhood in Antiquity*. Cham.
- DEAKIN Michael A. B. (2007). *Hypatia of Alexandria: Mathematician and Martyr*. Amherst, NY.
- DZIELSKI, Maria (1995). *Hypatia of Alexandria*. Cambridge.
- ELHABASHY, Sameh i ELSHAIMAA Abdelgawad (2019). "The History of the Nursing Profession in Ancient Egyptian Society." *International Journal of Africa Nursing Sciences* 11: 1–6.
- EL-KANTIRY, Shokry (2012). "Women Healthcare in Ancient Egypt." *Aswan University*, 21, no. 38: 6–23.
- FAROUK, M. (2023). "Body Art in Ancient Egypt." *International Journal of Tourism, Archaeology and Hospitality* 3, no. 1: 93–114.
- FLETCHER, Joanna (2012). *Cleopatra the Great: The Woman Behind the Legend*. New York.
- GALPAZ-FELLER, Pnina (2004). "Private Lives and Public Censure: Adultery in Ancient Egypt and Biblical Israel." *Near Eastern Archaeology* 67, no. 3: 153-161.
- GRAVES-BROWN, Carolyn (2010). *Dancing for Hathor: Women in Ancient Egypt*. London and New York.
- HAWASS, Zahi. (2008). *Silent images: Women in pharaonic Egypt*. Cairo.
- KAMAL, Samar (2020). „Social Status of Non-Royal Women through Their Non-Religious Occupations in Ancient Egypt.“ *International Journal of Tourism and Hospitality Management*, 3(1): 40-62.

- MANNICHE Lise. (1999). *Sacred Luxuries: Fragrance, Aromatherapy, and Cosmetics in Ancient Egypt*. New York.
- MARKASOVIĆ, Valentina (2018). „Moda starih Egipćana i Egipćanki“. *Rostra* 9 (9), 39-55.
- PÄTZNICK, Jean-Pierre. (2017). „Meret-Neith: in the Footsteps of the First Woman Pharaoh in History“. U: Tomorad, Mladen i Popielska-Grzybowska, Joanna (ur.) *Egypt 2015: Perspectives of Research*, Oxford: 287-304.
- PELCER-VUJAČIĆ, Olga (2018). „Neobična ženska zanimanja“. U: Tomorad, Mladen (ur.) *Slavne žene stare povijesti*, Zagreb: 289-299.
- PERNJAK, Dejan i TOMORAD, Mladen (2018). „Hatšepsut“. U: Tomorad, Mladen (ur.) *Slavne žene stare povijesti*, Zagreb: 79-94.
- PEPIĆ KAPIDŽIĆ, Edina i KAPIDŽIĆ Tarik (2015). "Medicina u drevnom Egiptu." *Bilten Ljekarske Komore* 15, no. 19: 18-24.
- PESTMAN, Pieter W. (1961). *Marriage and Matrimonial Property in Ancient Egypt*. Leiden.
- ROBINS, Gay (1996). *Women in Ancient Egypt*. Cambridge, MA.
- SABBAHY Lisa K. (2022). *Daily Life of Women in Ancient Egypt*. Santa Barbara, CA.
- SOLEMAN, Rasha (2020). „The Central Role of White Linen in Ancient Egyptian Women’s Dresses & Fashion.“ *Journal of the Faculty of Tourism and Hotels*, Mansoura University 7: 1–20.
- TASSIE, Geoffrey (2003). „Identifying the Practice of Tattooing in Ancient Egypt and Nubia.“ *Papers from the Institute of Archaeology* 14: 1–10.
- TOMORAD, Mladen (2015). „The end of Ancient Egyptian religion: The prohibition of paganism in Egypt from the middle of the 4th to the middle of the 6th century A.D.“ *The Journal of Egyptological Studies* IV: 147-164.
- TOMORAD, Mladen (2016). *Staroegipatska civilizacija, sv. 1: Povijest i kultura starog Egipta*. Zagreb.
- TOMORAD, Mladen. (2018). „Život žene u staroegipatskom društvu“. U: Tomorad, Mladen (ur.) *Slavne žene stare povijesti*, Zagreb: 53-62.
- TOMORAD, Mladen (2023). *Stari Egipat: Povijest i kultura*. Zagreb.

TYLDESLEY, Joyce (1995). *Daughters of Isis: Women of Ancient Egypt*. London and New York.

TYLDESLEY, Joyce (1994). „Marriage and Motherhood in Ancient Egypt.“ *History Today* 44, no. 4: 20–26.

WATTERSON, Barbara (1991). *Women in Ancient Egypt*. New York.

WILD, Johann (1623). *Reysbeschreibung eines Gefangenen Christen Anno 1604*. Nürnberg.

1. Internetski izvori

Brooklyn Museum s. v. „*Female figurine*“:
[<https://www.brooklynmuseum.org/opencollection/objects/3481>], 19. rujna 2024.

Brooklyn Museum s. v. „*A God’s Wife of Amun*“:
[<https://www.brooklynmuseum.org/opencollection/objects/4268>] 15. rujna 2024.

Brooklyn Museum s. v. „*Lady Tjepu*“:
[<https://www.brooklynmuseum.org/opencollection/objects/3743>], 20. rujna 2024.

Brooklyn Museum s. v. „*Portion of a Historical Text*“:
[<https://www.brooklynmuseum.org/opencollection/objects/3369>], 13. rujna 2024.

Brooklyn Museum s. v. „*Relief of Mourning Woman*“
[<https://www.brooklynmuseum.org/opencollection/objects/3942>] 19. rujna 2024.

Brooklyn Museum s. v. „*Nefertiti and Her daughter*“:
[<https://www.brooklynmuseum.org/opencollection/objects/3700>], 19. rujna 2024.

Egyptian Museum Cairo s. v. „*Adoption Stela of Nitocris*“:
[https://www.attalus.org/egypt/adoption_stela.html], 17. rujna 2024.

Egyptian Museum Cairo s. v. „*Plaque of a Woman giving birth*“: [<https://egypt-museum.com/plaque-of-a-woman-giving-birth/>], 19. rujna 2024.

Egyptian Museum Cairo s. v. „*The weaving workshop model*“: [https://www.researchgate.net/figure/The-weaving-workshop-model-JE-46723-12_fig1_353200023], 16. rujna 2024.

Egyptian museum s. v. „*Stela of Meret-Neith*“: [https://www.researchgate.net/figure/Stela-of-Meret-Neith-Cairo-Egyptian-Museum-JE-34450_fig3_339536632], 16. rujna 2024.

Musée du Louvre s. v. „*Feminine figure*“: [https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/c1010007299] 19. rujna 2024.

Museo Archeologico Regionale Antonino Salinas s. v. „*Palermo Stone*“: [https://www.researchgate.net/publication/356658465_The_Palermo_Stone_and_Its_Associated_Fragments_New_Discoveries_on_the_Oldest_Royal_Annals_of_Ancient_Egypt], 26. rujna 2024.

Museo Egizio s. v. „*Statue of king Horemheb and queen Mutnedjemet*“: [https://collezioni.museoegizio.it/en-GB/material/Cat_1379], 19. rujna 2024.

Museo Egizio s. v. „*Turin Satirical-Erotic papyrus*“: [https://collezioni.museoegizio.it/en-GB/material/Cat_2031] 19. rujna 2024.

Museum of Fine Arts s. v. „*Serving statuette of a woman grinding grain*“ [https://collections.mfa.org/objects/144023], T 15. rujna 2024.

Oxford: Ashmolean Museum [https://deirelmedinaegypt.wixsite.com/home/ashmolean-museum-oxford] 14. rujna 2024.

Petrie Museum of Egyptian Archaeology: [https://www.jstor.org/stable/3822379], 26. rujna 2024.

Philadelphia Museum of Art [https://student-journals.ucl.ac.uk/pia/article/112/galley/163/view/] 19. rujna 2024.

Staatliche Museen zu Berlin, s. v. „*Berlin Papyrus 6619*“: [https://en.wikipedia.org/wiki/Berlin_Papyrus_6619], 25. rujna 2024.

The British Museum s. v. „*Temple relief; gateway*“: [https://www.britishmuseum.org/collection/object/Y_EA1077] 17. rujna 2024.

The British Museum s. v. „*Tomb painting*“: [https://www.britishmuseum.org/collection/object/Y_EA37986], 13. rujna 2024.

- The British Museum* s. v. “*Tomb painting*”:
[https://www.britishmuseum.org/collection/object/Y_EA37984], 19. rujna 2024.
- The British Museum* s. v. „*Papyrus*“:
[https://www.britishmuseum.org/collection/object/Y_EA10060], 26. rujna 2024.
- The British Museum* s. v. „*Statue*“:
[https://www.britishmuseum.org/collection/object/Y_EA36], 19. rujna 2024.
- The British Museum* s. v. „*Statue*“:
[https://www.britishmuseum.org/collection/object/Y_EA174], 26. rujna 2024.
- The Metropolitan Museum of Art* s. v. “*Large kneeling statue of Hatshepsut*”:
[<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/544449>], 18. rujna 2024.
- The Metropolitan Museum of Art* s. v. “*Ostrakon Depicting a Queen Holding a Sistrum*”:
[<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/549252>], 18. rujna 2024.
- The Metropolitan Museum of Art* s. v. “*Broad Bracelet of Sithathoryunet*”:
[<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/545534>], 18. rujna 2024.
- The Metropolitan Museum of Art* s. v. “*Fertility figurine*”:
[<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/546436>], 14. rujna 2024.
- The Metropolitan Museum of Art* s. v. “*Model of the Temple of Hatshepsut at Deir el-Bahri*”:
[<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/591132>], 17. rujna 2024.
- The Metropolitan Museum of Art* s. v. “*Nephtys, Horus, and Isis amulet*”
[<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/548238>], 19. Rujna 2024.
- The Metropolitan Museum of Art* s. v. “*Relief Depicting The Nurse Tia*”:
[<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/544674>], 18. rujna 2024.
- The Metropolitan Museum of Art* s. v. “*Relief fragment of a perfume press*”:
[<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/552057>], 19. rujna 2024.
- The Metropolitan Museum of Art* s. v. “*Ring of Hatnefer*”:
[<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/545143>], 19. rujna 2024.
- The Metropolitan Museum of Art* s. v. “*Scarab Inscribed for the God's Wife Hatshepsut*”:
[<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/547682>], 19. rujna 2024.

- The Metropolitan Museum of Art* s. v. “*Weavers, Tomb of Khnumhotep*”:
[<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/548575>] 16. rujna 2024.
- The Metropolitan Museum of Art* s. v. „*Female musicians*“:
[<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/548507>] 18. rujna 2024.
- The Metropolitan Museum of Art* s. v. „*Hegankht Letter I*“:
[<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/545445>], 16. rujna 2024.
- The Metropolitan Museum of Art* s. v. „*Nursing woman*“:
[<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/543905>], 18. rujna 2024.
- The Metropolitan Museum* s. v. „*The Female Pharaoh Hatshepsut*“:
[<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/544849>], 25. rujna 2024.
- The Metropolitan Museum* s. v. „*Women Preparing Food, Tomb of Djari*“:
[<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/544541>], 17. rujna 2024.
- The Walters Art Museum* s. v. “*Wall Painting: Woman Holding a Sistrum*”:
[<https://art.thewalters.org/detail/18116/wall-painting-woman-holding-a-sistrum/>], 18. rujna 2024.